

En este material encontrarás actividades de gran utilidad que te ayudarán a poner en práctica el conocimiento que tienes sobre la lectura y la escritura en la lengua p'urhépecha, a través de los diferentes tipos de textos. La finalidad de este material es que sigas interesándote por aprender más sobre la lengua escrita.

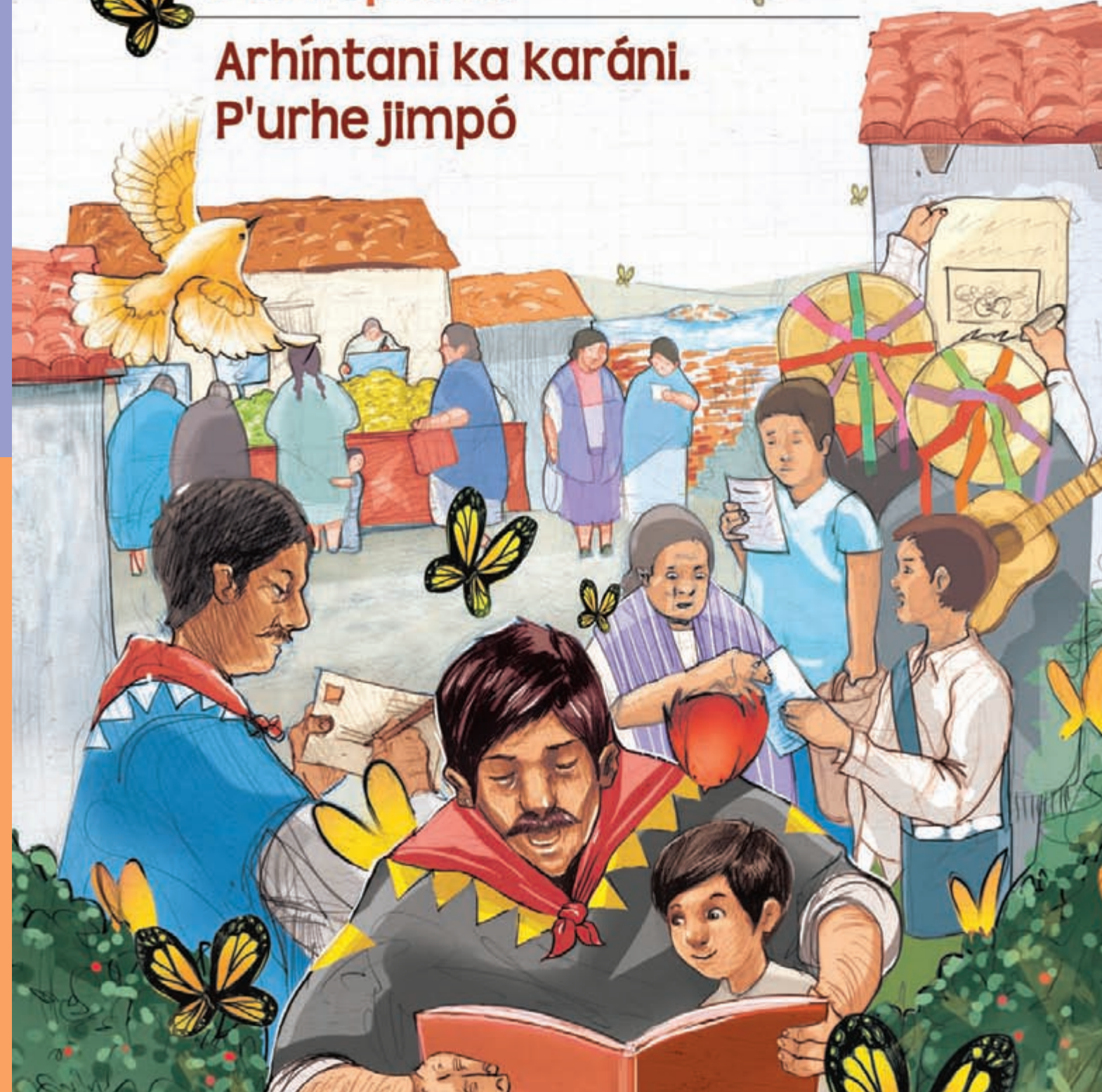
Í takukukata exéntakari anchékorhekuecha énkari uáka sési úrani jimpokakini jarhóataka úrani chiti jorhénkurhikuecha énkari jatsíkia arhíntskueri ka karákueri p'urhe jimpó, mamare jarhati karákatecha jimpó. Í takukukateri erókurhikua jintésti éskari jorhénkurhinchakaterhu juchári uantákua arhintani ka karákata na éнка k'uaní'ka.

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
INTSÍMPERAKUESTI

Leo y escribo en mi lengua. P'urhépecha

Arhíntani ka karáni. P'urhe jimpó

Arhíntani ka karáni p'urhe jimpó

Leo y escribo en mi lengua. P'urhépecha

Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Sara Elena Mendoza Ortega

Autoría
Guillermina Duarte Hernández
Elisa Vivas Zúñiga

Autoría de los textos:
recado, cartel, carta, receta y citatorio
Ana Lilia Rodríguez Lucas
Angélica Silva Aguilar

Adaptación para la población hablante de p'urhépecha
Ana Lilia Rodríguez Lucas
Angélica Silva Aguilar

Asesoría académica
Patricia Aurora Solís Sánchez

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño
Jorge Nava Rodríguez
Ricardo Figueroa Cisneros

Seguimiento editorial
María del Carmen Cano Aguilar

Supervisión editorial
Marlik Mariaud Ricárdez

Revisión editorial
Ruth González Balvanera
Hugo Fernández Alonso

Diseño
Mariana Ramos Rodríguez

Diagramación
Mariana Ramos Rodríguez
Norma García Manzano

Diseño de portada
Guadalupe Pacheco Marcos

Ilustración
Irvin Richard Zela Vázquez
Marcela González Obregón
Mario Grimaldo González

Ilustración de portada
Irvin Richard Zela Vázquez

Fotografía
Pedro Hiriart y Valencia

Leo y escribo en mi lengua. P'urhépecha. MIBES 3. Libro del adulto. D. R. 2010 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autoras, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9
ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4
ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* P'urhépecha. MIBES 3. Libro del adulto:

Impreso en México

Índice

Ma arhúkukat	4
Ma arhínskua	6
Tsimáni arhínskua	33
Tanímu arhínskua	60

Tsimáni arhúkukat	84
Ma arhínskua	86
Tsimáni arhínskua	110
Tanímu arhínskua	134

Ma
arhúkukata

Erókurhikuecha

Éskaksï k'uirípu, uatskuechwa ka k'eraticha:

1. Jukáparharantaka úrakua uémukuecheri karákata ka ísi sóntku uni ukuechani énkaksï mántani pauáni u'ka.
2. Mítiantaka mámaru jarhati karákatechani, na enka úranha'ka ka ampé énkaksï marhúa'ka.
3. Uantámentu uéntaka arhíntani ka kárani karákatechani.
4. Marhóatauaka mámaru jarhati úrakuechani ka ísi uni sési uémuni arhíntani ka kárani.
5. Erátsentaka uantákuecha enkare noteru uraka arhíkurhikua k'uíripueri, ka uantákuecha énka arhíka ampe úni jarhá'ka k'uíripuecha, ka ima énka notki ikuri'ka.
6. Kurhánkuntaka ka uantámentu marhúata uani karárakuechani énkaksï k'erati karákata jimpó jaká.
7. karántaka sési karákatani kutúrapantani uántakuechani ka pakátapani ampé énkaksï eiámpeni jaká.

Ma arhíntskua

Erókurhikuecha

Éskaksi k'uirípu, uatskuecha ka k'eraticha:

- ✿ Jukáparharantaka úrakua uémukuecheri karákata ka ísi sóntku uni ukuechani énkaksi mántani pauáni u'ka.
- ✿ Mítiantaka mámaru jarhati karákatechani, na enka úranhá'ka ka ampé énkaksi marhúa'ka.
- ✿ Uantámentu uéntaka arhíntani ka kárani karákatechani.
- ✿ Marhóatauaka mámaru jarhati úrakuechani ka ísi uni sési uémuni arhíntani ka kárani.
- ✿ Erátsentaka uantákuecha enkare noteru uraka arhíkurhikua k'uíripueri, ka uantákuecha énka arhíka ampe úni jarhá'ka k'uíripuecha, ka ima énka notki ikuri'ka.
- ✿ Kurhánkuntaka ka uantámentu marhúata uani karárukuechani énkaksi k'erati karákata jimpó jaká.
- ✿ Karántaka sési karákatani kutúrapantani uántakuechani ka pakátapani ampé énkaksi eiámpeni jaká.

1. Exé i p'ítakatani ka arhínta uantantskorhekuechani.

¿Ampéri uxáki o nore
sési p'ikuarheaxaki?

Jo, no miteskani ampérini
no sesi uchi, uitsintikua,
itsukua'kusini apka.

¿Arháskire itsúkua énka
noteru marhúamka?

Ji no usunk'a arhíntani,
arhaskani no
mitiparini eska noteru
marhúampka.

2. Uantántskorhe chíti pámpëricha jinkoni í k'urhámarperatechani ka mokúntskuechani.

¿Ampé no sési úkuspi nana Blancani?

¿Na míteski na María eska itsúkua noteru marúapka?

¿Ampé arhínta ka isí míteni éska itsúkua noteru marua'ka?

¿Antíri arhí'ki eska uútarhi'ka arhíantani karákatechani énka jura'ka mítitaraskuecharhu?

3. Jirínhanta p'ítakata itsúkua akua sîránta kachúkuntskatarhu ka arhínta uénakuechani ka arhúkukuechani. Ka uantántskore je.

¿Náksi úa míteni énka itsúkua noteru marhúa'ka?

¿Ampé marhúasini arhíntani karákatani enka jurha'ka mítitarantskuarhu?

¿Arhí ampé eiámperakua ua juáni mítitarantskua?

¿Antíri arhí'ki eska jurhá'ka uantákuecha karákata sapírhati ka k'erati jimpó?

4. Arhínta mítitarantskuani ka exé imá énka t'u eratsika jurhásini i akuáru.

¿Ampé eiámperakua juásini?

¿Nákiski eiámperakua énka sánteru marhúa'ka ka exéntakari i mítitarantskuarhu?

¿Náki arhúkukatecha mítitarantskueri marhúa'ki arhíntani?

5. Uantontskurhi í k'urhamarperatechaniesta.

¿Jirínhanta na énka arhíkoreka í akuá?

¿Jirínhanta na xáni jatáski itsúkua?

Jirínhanta imá énka marhúakuaka juchári anhánhatakuani.

¿Ampé iékuriski i akuá?

---

6. Exéanta uantákuechani ka kuirúskua nání éнка arhínka i uantákuecha, ísi eska na jaká eránakua.

Ampé éнка
iékurhika

Najatíni
énka jampéri
marhúa'ka

No éuka
arhíkurhika

Na xáni éuka
jataka

Eiámperakua na
marúakua juchari
anhanhatakuani

Míanta:

Éska iámentu akuécha jukáparhaska ma
mítitarantskua. Inté jintésti éнка eiámpeaka ampési
jua'ki, na éнка arhíkoreka aku ka menchani na
énka ukore'ka, na xáni éнка jatáka ka máteru ampé.

Sési japirinti énkaksi i mentu ampé arhíntapirinka ka
ísiksi míteni ampéksi auáka notsini ch'kuantíracheni.

Tsirapeti enka iasi k'amataka unani
*Fresca: moderadamente fría, en
relación con nuestra temperatura.
Recién acabada de hacer.

Eiámperakua na marhuakua juchari anhántakuani
Información nutricional
Tamaño de la porción: un vaso de 250 ml
Porciones por envase: 4

Eska xani jukaka uinaperakua, kJ 143
Contenido Energético (carbohidratos), g 11,6
Hidratos de carbono (carbohidratos), g 11,6
Vitamina A, µg Equivalentes de retinol 166
Lípidos (Grasas), g 8,25 Vitamina D, µg
Proteínas, g 7,8

Ampé éнка lekurihika i itsúku uakasiri
Ingredientes: leche de vaca, vitamina A µg
Equivalentes de retinol y vitamina D.

Jatsira k'arhatsinta,
Menku jatsi tsirapiratakurho 4° c
Mantenerlo en refrigeración 4° c
Nani enkari uaka uantani

CENTRO DE ATENCIÓN Y NUTRICIÓN
LOLO 01 800 17 04000
www.lolo.com.mx

KOSHER LACTO
KOSHER
VERIFICADO
152

Conserva el ambiente
Jatsira k'arhatsinta

7. Arhínta uinháchaparini i arhíntskuani Nana Kutsí ka Tata Jurhíata. Sési uémuapani uantákuechani.

Sési japirinti éskari jatiá'ku arhíntapirinka ka pinasku ka uantánta ampé énkari kurhankuntaka.

Kurikauerinha eratsispti intskuni ma pampirini Tata jurhíatani ka inte no jantioku jarhani, ka no menku anháxurhiti jarhani auantarhu ma jurhitíkua jimpó kueranasti Nana kutsí, Tata Jurhíatanha antarapirinti jurhíaku ka Nana Kutsínha churikua ka isiksí no marku jamani, tata jurhiata jurhiaku exénhapirinti ka Nana Kutsini churikua isi pakatperasptiksí xarharani menchani t'inskua Tata Jurhieteri ka menchani t'inskua Nana k'utsiri ka isi jimpó xarharasti éнка Tata Jurhiata antka Nana Kutsini.

8. Uantontskorhe pámpiricha jinkóni í k'urhamarperatecha ka kará mókuntskuechani.

¿Naniri no úski arhíntani i karákatani?

¿Nakiski eiámpekua i uantáskueri?

¿Ampéri erhánaski énkare arhíntaka i arhíntskua?

¿Jarháski maru uantákuecha énkari no ú'ka arhíantani
o kurhánkukuntani? ¿Nakicha?

Miteskiri:

Arhínta uináchaparini
jarháatatikini sési
uémoni karákatani
énkari arhíntani jauáka
isiri uaka kurhánkuntani
ampé énka karári
uekaka eiánkukini.

9. Jirínanta arhískua takúkukatarhu “Uantaskua na éнка ukuripka parhákpini jakakukua p'urheri” ka jánkurhinta arhíntani chíti k'umánchikuarhu, isíri uaká uinachaparini arhíntani jorhéntperakuarhu.

Jarhóatakurhi í uantákua antákuticha jinkoni ka isíri kuatápemuaka chíti arhíntskuani.

- a)** *Sipántenku arhínta ka miténta ampé énkakini uékani jaka eiánkuni.*
- b)** Sési uémua uantákuechani.
- c)** Anháxurhi énkari exéaka ma kuirurhukua o ma anháxurhitarakua.
- d)** Méntku mía arhíkurikua ka nani éнка juráka ka ne éнка karáka o ne mónaritantski.
- e)** I uantákua uantántakare éнка uéntenani jamani jauáka arhíntani.

10. Exé p'ítakatani, arhínta uantántskurikuechani ka mókunta k'urhámáratechani.

25 de julio de 2009

Pepe:

No íontaka junkuani.

Jurasptiksĩ jirihhantani
juramukuarhu ueratini ka
uantastiksĩ eskarinha kokani
niuaka jiminkeni jurakuchesinka
t'irekua parthankuarhu isi.

Leticia

Nari chusku, jurháska jimpokarini
uarhiti jurákuchispka uantákua
éskarini t'u ioárhimpka.

Jo, jikini érokaxapka.

¿Ampé jasi karákata arhíntaski achamasi?

¿Ampé jasi karákate jinteski énka arhíntaka achamasi?

¿Naniri arhí'ki eska niuaka achamasi?

¿Uráskire í jarháti karákatechani? ¿Nani?

---

11. Arhínta í uantákua jurákukua énkaksi jurákukupka Tata Pepéni ka mókunta k'urhámarpetechani.

25 de julio de 2009

Pepe:

No íontaka junkuani.

Jurasptiksĩ jirihhantani juramukuarhu
ueratini ka uantastiksĩ eskarinha kokani
niuaka jiminkeni jurakuchesinka
t'irekua parthankuarhu isi.

Leticia

¿Ampé eiámperakua juásini i karákata?

¿Ne karáski uantákua jurákukua?

¿Neksi jurakukuskĩ uantákua kura'kukua?

¿Anti marhua'ki jurákuni karáta uantákua jurá'kukua?

---

12. Arhínta karákataní mítianta uantákuechani kuíkuiruskua.

Karákata o eiámpekua

Ne énkaksi karákuka

Ne éнка karáka

Miiúkua éнка karánaka

25 de *julio* de 2009

Pepe

No íontaka junkuani.
Jurasptiksĩ jirihhantani juramukuarhu
ueratini ka uantakis"eskarinha
kokani niuaka jiminkeni
jurakuchesinka t'írekua
parthankuarhu isi.

Leticia

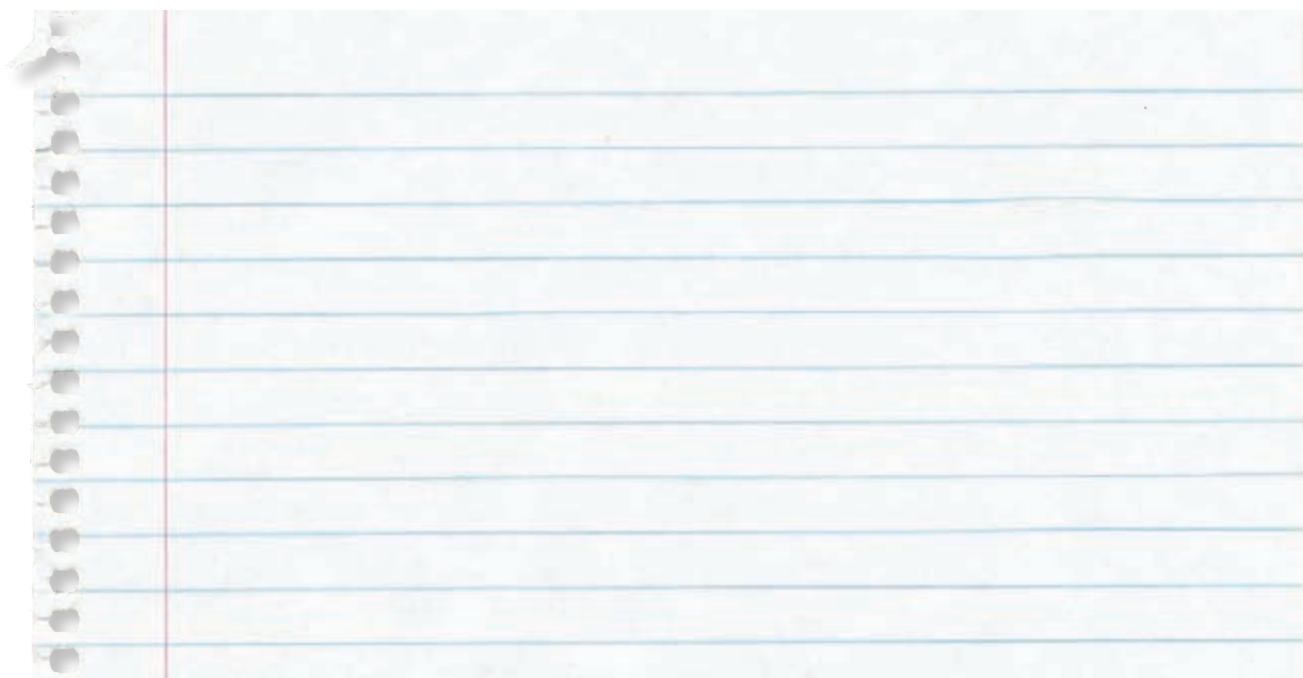

Míanta:

Eska uantákua jurá'kukua jitéska ma karákata énkari uáka marhúatani ka ísiri úni eiámpeni o k'urhánkurihini, no kanisinti karákata, pásinti eiámpekua, arhíkorhekua ímankari karáku'ka ka imaka karáka, miiúkua énka karákoreka.

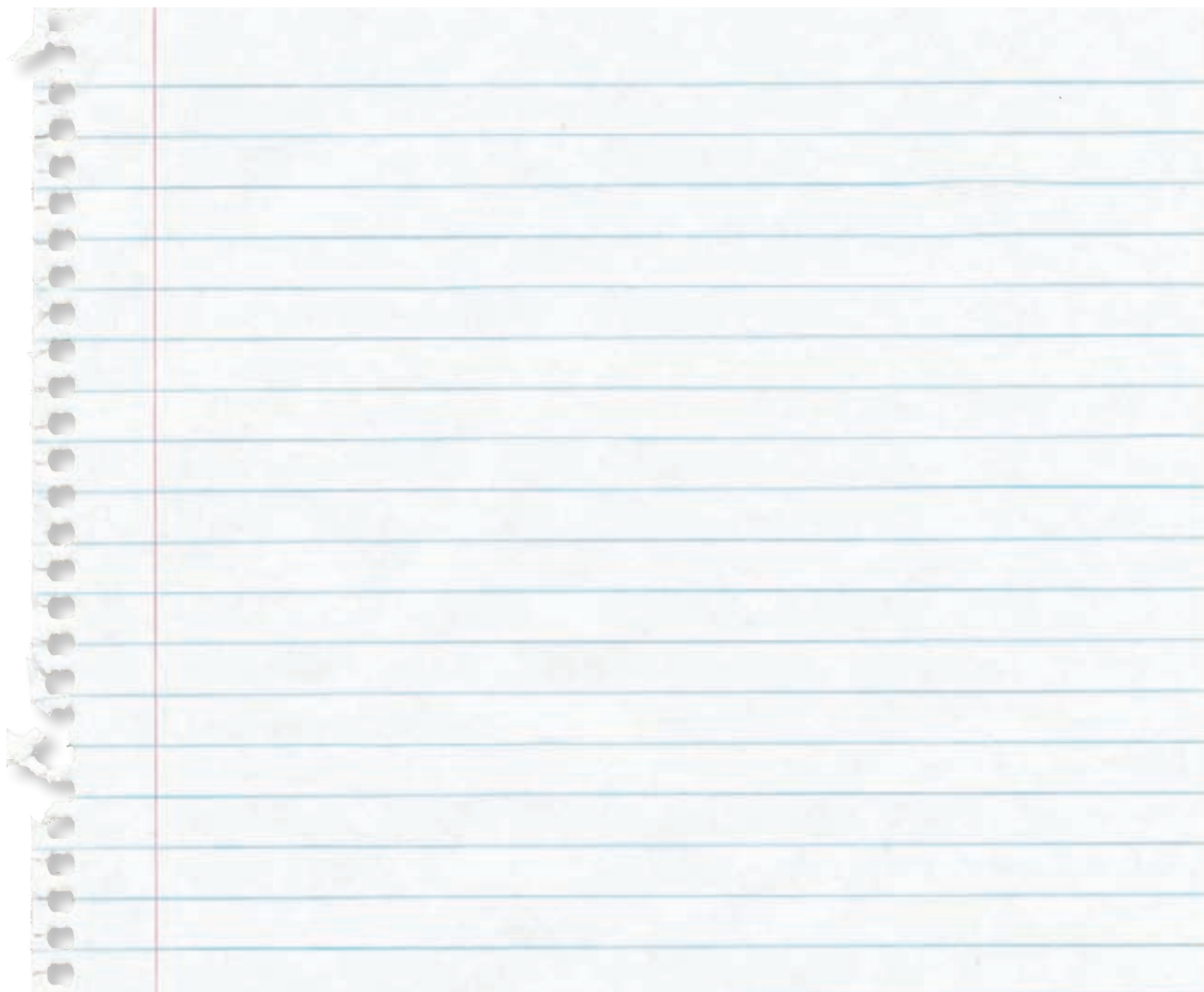
13. Kará ma uantakua eskakeni na kuracheni jaka.

Iási María exésti nimákuemperi jurhéntperini ka arhísti éska eiánkupirinka uá'pani eska pauáni no jauáka jorhéntperakua, jimpóka jauáka ma tánkorekua jorhéntpericheri, ka no exéntasti ka erátsesti karáni ma uantákua jurá'kukua. Jarhúata karáni.

14. Kurháku ma pámpirini éska arhíntaka uantákua jurá'kukua ini urápariani.

- ✿ Í karákata jukaski erókurikua énka na jaka erátsekata.
- ✿ Jukaski iamentu eiámperata.
- ✿ Sési karáka jaraski erátsekuecha.
- ✿ Karánta uantákua jura'kukua énka sési untskata jaka.

15. Í ma arhíntskuarhu exéskaksi mítitarantskua ka uantákua jurá'kukua kará ampá énka pa'ka icha.

Mítitarantskua	Uantákua jurá'kukua

16. Kará ka uantánta chíti pámpiricha jínkoni.

¿Ampé jimpó no markúini jarháskiksi?

¿Na játini ka nani uránhasini ícha?

¿Antiri arhí'ki éska karánhasinka?

---

17. Arhínita karákatani.

Lupita ka **Juanita** nirásintiksi **k'amúkua** jinkóni itsi juani **japúntarhu** pá'tasintiksi **uíchu**, **xanhárhu** jimpó ch'anápasintiksi **tsakápu** ma jimpó, énkaksi junkuani jarhá'ka tsitísintiksi tsirápenarini jántukutini **p'ukúrhinirhu** ma ka chúrikuechani méntkuksi exésinti ma **jóskuani**.

18. Kantanka uantákuechani éнка santererhu turípitti jimpo karákata jaka.

Arhíkurikua k'uíripueri	Arhíkurikua	Arhíkurikua mamari jasi amperi

Mítiskiri:

Éska iámintu arhíkurhikuecha énkari karáka jintéstiksï uantákuecha éнка maruá'ka mítitarani iámentu ampé i parhákpeniri eska: k'uíripuecha, manákurhiricha, k'éri irétecha, iorhékuecha, juátecha ka matéru ampé. Icha arhísinti **arhíkurhikuecha**.

19. Kará na éнка arhíkoreka i p'ítakatecha. Eráku kétsikua íma éнка k'uáni'ka.

T'a	Nicolás
Juata quinceo anapu	Uanenko

**20. Exé p'ítakatechani ka arhínta na énkaksi arhíkorheka
ka mífínta na énkaksi karákorhe'ka.**

tsítsiki (flor)

Xanichu (Janitzio)

Petu (Pedro)

axuni (venado)

Zipiajo

Santa Fe

21. Arhínta ka mókunta k'urhámarperatechani.

¿Antíre arhí'ki éska jaka p'ítakatecharhu karárukuecha énkaksi sáneru turhípeka?

¿Naniri arhí'ki éska urákurhi'ka karárukua k'ératicha ka sapírhaticha?

¿Ampé marhuasini miteni nani urakurhisini karárukua k'erati ka sapicha?

Míanta:

Éska karárukua k'ératicha marhúasinka énkaksi karáka arhíkurhikuecha k'uíripuecheri, k'éri irétecheri, iorhékuecheri, ka enka na uenani jamaka karani istu uati urakuarhini ma uantakua ka inte santeru xarharani.

22. Jankúrhinta chíti k'umáanchikuarhu ka jirínanta takukukatarhu "Uantántskua Nana Kutsi ka Kata Jurhíata" arhínta ka kará arhíkurhikuechani énkaksi karákata jaká márku untá éskakini na kurháchini jaka.

Arhíkurhikua k'uíripueri	Arhíkurhikua irétecheri	Arhíkurhikua urakuecheri

**23. Exé ka arhínta i p'ítakatecha ka uantánta nari
uémusini arhíntani énka ma echa'ku jauaka ka na
enkaksi uanekua jauaka.**

uarhiti

uarhiticha

tiriapu

tiriapuecha

parakata

parakatecha

jiumatakua

jiumatakuecha

Míanta:

Uantakuecha enka marua'ka ka jucha uni mitini parha'pirini k'uiripuni, manakurhirichani o iaminta ampe ka icha ua'ti uantani ma ampe o uanekua ampe isi eska na jaka eranakua:

k'umanchekua- k'umanchekuecha.

**24. Jírinhanta uantákuechani énkaksï jaka jímini
karáarakuecharhu. Énkari exéantauaka uírhipu úkata
jimpó onhanta, exe eranakua na enka ukata jaka.**

Jurhímpitiksï jarhasti i uantákuecha	Ketsimani jarhsti i auntákuecha	Teskurhirini jarhastini uantakuecha
k'auasicha k'amukua puki joskuecha	Auinaicha Purhe Ts'ikatecha Apopu	axunicha uarhiti tsakapu juatecha

a	k'	a	u	a	s	ï	ch	a	ts
u	x	m	j	a	x	a	p	t	ï
a	a	u	n	u	m	s	u	a	k
n	u	rh	n	j	a	k	rh	e	a
i	ts	u	i	i	n	t	u	m	t
ch	a	a	s	t	ch	u	e	j	e
a	p	u	k	i	i	a	t	ch	ch
t	o	p	k'	a	m	u	k	u	a
e	p	e	t	i	p	m	a	t	u
a	u	j	o	s	k	u	e	ch	a

Tsimáni arhínskua

Erókurhikuecha

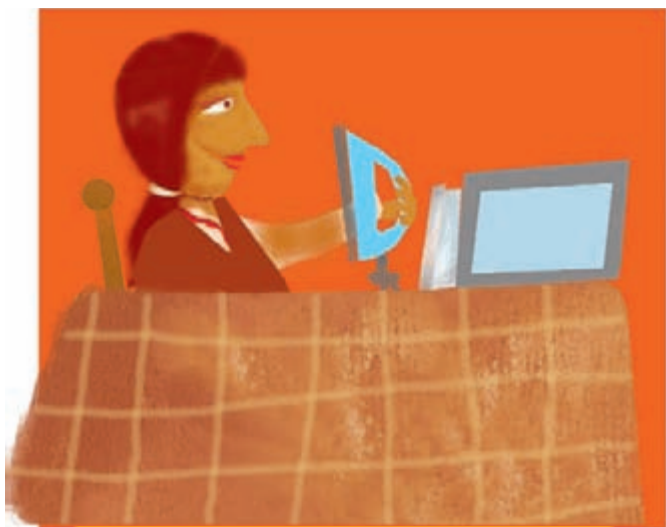
Éskaksï k'uiripu uátskuecha ka k'ératicha:

- ✿ Mítentaka ampé énka eiámpe'ka ka naní énka úrakurhe'ka siráнта arhítasperí.
- ✿ Úts'ikurhiaka ampé jatáraski siráнта arhítasperí jima uératini éska ná arhúkukata jaká.
- ✿ Mítiantaka na énka chúrperapaka ka na énka úkata jaká siráнта arhítasperí: uénakua ka éska na ustakata jaká.
- ✿ Mítiantaka ampé uékasini uantántani siráнта arhítasperí.
- ✿ Uantámintu uénta arhíntani uínhachaparini sési uémuani éska na k'uáni'ka.
- ✿ Exéaka naní úranhasini siráнта míperatarakua.

- ✿ Miántapaka ampé juasini Karákata í uráparini urátakua ka uénakua siránta mítperatarakua.
- ✿ Mitiántaka na énka jaxika ka ampé jasi eiámperákueski énka eiámpeni jaká siránta mítperatarakua.
- ✿ Karáka erátsikua karákateri ka ísi karáni ma siránta mítperatarakua mitipántani ná urákorhesini.
- ✿ Úaka ma siránta mítperatarakua janhánaripani ná énka jaxika.
- ✿ Mitiántaka enka jarháska uantakuecha énkaksi úra'ka ka arhíntsini ná éka jarhaka k'uíripuecha, manákurhiricha ka úrakuecha.

1. Exé p'ítakatechani ka arhínta uantóntskurhikuechani.

¿Ampéri uxáki komari Salud?

Ixú jarháska komari Juanita
no úni t'ixátani í takúsi
jurhímpiratarantskua.

Énkari pítaka, no
jurhásireni ma sīránta
énka arhíka nari úra.

Inténi sīránta p'itaska.

2. Uantóntskurhi chíti pámpiricha jinkóni mókuntskuechani í kurhámarperatecheri.

¿Ampé jasi arhíkiri éska jinteka karákata éнка jaká
parhátsitarakuarhu?

¿Ampé jasi eiámperákua arhíkiri éska jukánarhika í karákata?

¿Naniri ua arhíntani í jasi karákatechani?

¿Naníri uetarhinchaski í jasi karákata ka ísiri mitini
eiámperákua?

3. Jirínhanta sîránta arhítasperirhu urákua takúsi jurhímpetarantskueri sîránta kachúkuntskatarhu ka arhínta uénhakuechani ka arhúkukuechani.

¿Ampéri erátseini énkari arhínta'ka uénhakuani?

¿Ná xáni arhúkukata jukaski í karákata?

¿Naki jinte erátsikua iáminta arhúkukatecheri?

Arhítasperakuecha enkari uaka sesi urani

- ❑ Nari ua no aparhini, enka takusi jurhimperatarantskua jorepitini jauati, exeparini jatsira itsi.
- ❑ Asi xani mitaku jimpokari uaka kurhirani takusi.
- ❑ Jarharita ja'kichani, ka isiri no aparkuaka enka inte suanta kuanikuni jauaka.
- ❑ Enkari jukantstini jauka takusini, así jama uekani jurhimperantani jimpokari aparhiaka.
- ❑ Enka inchan'tarharini jauaka ch'piri sapichu ma tixarati intekini arhiati eska niara'ka takusi jurhipirataranskuarhu jorhepekua.
- ❑ Uetarhisinti jura'kuni takusi jurhipiratarantskua jima enka no kurhiraka ampe.

Arhintatsperakuecha sesi xanhataquecha

- ❑ Enkari k'amataka takusi jurhimperantani jura'ku eska tsirapentaka takusi jurhipiratarantskua.
- ❑ Enkari na k'amataka takusi jurhimperantani uetarhisinti tsitani itsi.
- ❑ P'iku'takunta, eroka eska tsirapintaka, irhinta ka patsanta.
- ❑ Así xani antsí'ku enkari irhintani jauaka jimpoka uati xerekurhini.

Marhuataquecha takusi jurhipiratarantskueri

1. Jimesikari jatsiraka itsi.
2. Jimesika uera'ka suanta.
3. Mitakua jorhepiratakueri.
4. Pucharatakua itsi ueratakua.
5. Pucharakua suanta uerakueri.
6. Ch'piri antsitatarakua.
7. Anhaxurhitarakua.
8. Pucharatakua enka ua'ka tixatani ka patani.
9. Eranatarakua naxani jatsira itsi.
10. Naxani mitakua enka takusi jurhipirantaka.
11. Kz'ua'chakua mikatarakuecha.
12. Tamukua takusi jurhipiratarantskueri.

Arhínta sîránta arhítasperini ka exé ampé énkari erátsipka jurhá'ki í sîrántarhu.

4. Kará kuírunharhikukatecharhu ampé énkakini kurháchini jaká.

¿Námuni arhúkukatechani jukáski siránta arhítasperi?

¿Eiámperákua siránta arhítasperákueri jintésti?

Uantánta máteru erátsikuechani éнка jua'ka siránta arhítasperi.

Arhí'kiri éska í eiámperata marhúakuaka juchári k'uíripuni antí.

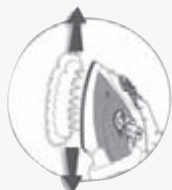

---

5. Kúntanta ma kuirhúnarhikua jimpó naní éнка k'uani'ka. Uákari jarhoátakurhini siránta arhítasperákua jimpó.

Exéparini ura ka kutsúrhinta

Exé éska no inchá'tarharini jauáka, jatsíra itsí, ási uiníra jimpóka tsíncheati, tixáta, ka jurá'ku jorhépini.

Ka uéna takúsi jurhímperantani, uákari urani ma takúsi sapíchu, ka k'uarórhita.

Uéna jurhímperantani takúsi tsinímpitichani, jarhasti takúsicha éнка sánteru uetárhí'ka mítakuni jorhéperákuani.

Éнка jaxiaka uétarhísinti kutsúrhintani.

Na énkari marhúataka

Ási jama kutsúrhintani tiámu o itsí kaméri jimpó. Takúsi punápiti jimpó kutsúrhinta.

Nari ua no aparhíni, éнка jorépítini jauáka, exéparini jatsíra itsí.

Ási xáni mítaku jimpókari uaká kurhírani takúsini.

Jarhárita já'kichani, ka ísiri no apárkuaka éнка inté suánta kuánikuaka.

Arhíntatsperákuecha

Énkari jukántstini jauáka takúsi, ási jama uékani jurhímperantani jimpókari aparhíaka.

Uétarhísinti jurá'kuni takúsi jurhímpiratarantskua jimá éнка no kurhíraka ampé.

Énkari k'amátaka takúsi jurhímperantani jurá'ku éska tsirápentaka takúsi jurhímpiratarantskua.

Sési xanhátakuecha

Énkari na k'amátaka takúsi jurhímperantani uetarhísinti tsítani itsí.

P'ikútakunta, eroka éska tsirápintaka, irhínta ka patsánta.

Ási xáni antsíku énkari irhíntani jauaka jimpóka uatí xérekurhini.

Míanta:

Éska inté sîránta arhítasperî jintésti énkakîni arhî'ka nári ua ka ísiri sési petakuni. Uánikuaksî jarhásti marhúakuecha énkaksî uétarhîncha'ka intenî sîránta arhítasperîni ka ísiksî míteni ná marhúasîni ka naksî marhúata o uráni. Inté arhítasperákuecha jukáparharasîntî karákata kaníkua o santku, marúakuecharhu ka sipíatîcharhu, ka mámaru jasi ampé. Inté arhítasperî mentku jinkónî jurhásîntî úrakuechani ka ísiksî mítiaka naksî marúasîni, ampé jukáski ka naksî ua exéni. Tamu arhísîntîtsîni na énkaksî úraka ka inté no sóntku xérekurhîni.

6. Arhínta uantákua antákutichani ísi uému éskakini na kurháchini jaká.

- a) Untá t'irékua jimpóka táti jukuátia juátarhu (jurámukuparini).
- b) Antírisi no untá'kia t'irékua jimpóka táti junkuákia juátarhu (arhítsikuparini).
- c) K'uia jimpókari pauáni niúaka jorhénkurhikuarhu (jurámukuparini).
- d) Antírisi no k'ui'kia jimpókari pauáni niúaka jorhénkurhikuarhu (arhítsikuparini).

Nari uémusini arhíntani uantákua antákuti *a)* ka *d)*.

¿Énkari ma'kueni uémuaka arhiantani iámintu arhí'kiri éska
ma'kasi arhíkue'ka?

Antiri arhí'ki éska sési jauaka énkari arhíntaka ma karákata
sési uémupani éska ná k'uani'ka.

Mítiskiri:

Énkari uémuaka sési uantáni o arhíntani ma karákata,
nakintirku uantákua jimpó sési jarhásti jimpóka imá
jimpó úakaksí uénini p'ikuanhikuechani
ka tsípekuechani éнка ué'ka eiámpéni karári
o t'u énkari arhínta'ka.

7. Arhínta uínhaxaparini í karákatani.

Sési jápirinti éskari uénaka arhíntani pinasku ka jantía'ku ka jankurhínta kurhánkuntani í karákatani.

Irétecharhu uantánhasinti:

Énka akuítsi janí'ka petánhasinti jápu t'upúri, ka uanáukata úntskanhasinti ka ísi kachúkurísinti.

Énka surúkicha ménku chúrperani jama'ka, uantánhasinti éska janónkuakia janíkua.

Énka tumpí ma akúnhantaka t'irékua, uantánhasinti énka misa jukaka, k'eri ma janíkua uékorhiati.

8. Méntiru uénta arhíntani karákatani éskakini ná kurháchini jaká.

Ma karákata sapíchu: chéparini.

Tsimáni karákata sapíchu: tsípikua jinkóni.

Tanímu karákata sapíchu: ikíaparini.

9. Erátsikua juchíti arhintskueri.

Kurhánkuntaska eiámpérakua i karákata sapícheri.

Jo (   )

No (   )

Ukua exéskani uémuani í karákata sapíchani.

Jo (   )

No (   )

10. Jirínanta chíti takukukatarhu arhínskua “Naní énka ueraka p’urhecha” ka jankurhínta arhíntani chíti k’umáanchikuarhu ísiri uaka arhíntani uinháchaparini jorhéntperákuarhu.

Jarhóatakurhi í uantákua antákuticha jinkóni ka ísiri kuatápemuaka chítí arhíntskuani.

Sipántenku arhínta ka mítenta ampé enkakini uékani jaká eiánkuni.

Sési uémua uantákuechani.

Íntsku chíti uantákuani sési uémukua ka ísiri uaká sési intspéni eiámperákua.

Míani ja arhíkurhikua karákateri, naní énka jukánharhika, né karáski ka né mónarhitantaski í eiámpérakuani jimpóka sési jarhásti énkari nótki uénaka arhíntani.

11. Exé i p'itakatani, arhínta uantóntskurhikuechani ka mokunta k'urhamarperatechani.

Kumpa Rauli, no sési
p'ikuarherasinka jimpóka
juátecharhu k'amákurhixati
anhátapuecha.

Jó kumpa Tomasi,
k'amá'kurhaxakaksí
anhátapuechani.

¿Antíksi no ma ampé
u'ki ka p'imutantaksí
anhátapuechani?

Sési japírinti úni ma
síránta mítperatarakua ka
p'imarhiani iáminta k'uíripuni
ka niráksi ikárantani
anhátapuechani.

¿Ampérikši uantóntskurhixaki achámasicha?

¿Ampé jasi karákata erátsixaki úni?

---

12. Arhínta í sīránta mítperatarakua ka mókunta k'urhámarperatechani.

Anhátapuecha chítisti inté
jinteati énkaksi jura'kukuaka
juchári uachechani.

¡Ju je kua'chakuani!

Ísi jimpoksini p'imarhixaka
iámentuecha ju je ikárantani
anhátapuechani, í témpeni
juríatekua Julio jimpó,
iúmu t'ámu átakuaru juáta
xorhikuarhu.

P'imarpexati comisariado de bienes comunales

¡Así kuérata!

¿Siránta mítperatarakua néchanisi p'imarhiani jaki?

¿Ampé eiámpérakua juáxaki i siránta mítperatarakua?

¿Ampétsini marúachia í eiámperata?

¿Naníri exéasini í jarhátí siránta mítperatarakua?

Míanta:

Éska inté siránta mítperatarakua jintésti ma karákata énta íntspe'ka ma eiámpékua.

Úkata jarhásti sapirhati karákata jimpó ka ménku pámpisinti p'ítakatechani ka ísi sáneru exénchasinti k'uíripuecha.

Í ampé únasinti ka ísi eiáнку'peni ma anchíkurhikueri, tsinaperákueri, jurámukueri, k'uínchekueri, jorhéntpirakueri, tánkurhikuecheri, ka p'ímarperateri. Icha mátanasinti jimá énta xarháraka ka k'uíripu úni exéni.

13. Arhínta i karákata ka jarhoátakurhi ka ísiri úaká úni ma siránta mítperatarakua.

Erátsi énka chítí irétarhu japirinka ma uántaniata k'arhátsinteri, ka tatáka sapicha mentku p'aménchani jarháni. Ini ámpe exéparini juramuticha erátsisti úni ma anchíkurhita k'arhátakuéri iámentu irétarhu, ka ísi kuaníkuni k'arhátsinta ka ist'u p'ímarpini éska únaka porhótecha.

Táncurhikuarhu jurámuticheri, pakáranasti éska iamíntuecha jarhópeaka anchíkurhitarhu, uétarhiati uáni siránta mítperatarakua ka iámentu irétani p'ímarhini, ísi iámentecha mítíati ka antáparhakueranani.

14. Kará ma siránta mítperatarakua énkari úni jaúaka chuxápa í arhítasperákuechani.

1. Eráku ma uántaneata énka uékani jaka uni jurámuticha ka ú chiti siránta mítperatarakua.
2. Nári arhíapirini chiti k'umánchikuarhu ísi anápuecha ka icha uékani úni énka t'u arhía'ka.
3. Eratsi naki p'ítakata jatsíkupirini ka ísi exénchanani chítí siránta mítperatarakua.

15. Ixú ú chíti síránta mítperatarakua ka ú p'ítakatani énkari erátsipka.

16. Intsku siránta mítperatarakua ma pámpirini ka arhí éska arhíntaka ka eskakini arhíaka karhánkukurhiski ka sési jachiski énka uétarhiaka karánta méntaru.

17. Uantánta ka kará tanímu naní enkari exéaka siránta mítperatarakua.

18. Í tsimáni arhíntskuarhu exéskaksi siránta arhítasperí ka siránta mítperatarakua kará tanímu ampé énka pa'ka icha.

Siránta arhítasperí	Siránta mítperatarakua
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Kará ka uantánta chíti pámpiricha jinkóni.

¿Ampé jimpó no markueni jarháskiksï?

¿Na jatini ka naní uránhasïni icha?

¿Antiri arhí'ki éska karánhasinki?

**19. Arhínta í uantákua antákutichani exé
enkaksi kuirúchukukata jaka, uantákuecha enkakini
arhí'ka ná énka jaxika urakuecha ka k'uíripuecha.**

Juchíti irétarhu kópikua sési jaxesti ka k'esti.

Roseri k'umánchekua atántskata jarhásti xunhápiti.

P'urheri t'irékua kánikua áspesti.

Uíchu turhípisti ka ikíchakueni jaxisti.

Nanáka sapícha sési jarástiksi.

20. Arhínta ka eráku uántakua ima enkakini ari'ka ná éнка jaxika ma úrakua ka manákurhiri karánta jimini kuírunharhikuarhu.

Misítu jintésti

Sapíchu	Xarhípiti	Xunhápiti
---------	-----------	-----------

¿Na jánhariski enánti?

Penékurhisti ka turhípinharhini	Kóskasti ka jurhímpinharhini	Tsipámpisti ka k'énharini
---------------------------------	------------------------------	---------------------------

¿Uaxántsikua ampé úkateriski?

Ch'káriri ka k'éni

Takúsiri

Tiámueri

¿Na jaxeski tekechu?

K'améri

Teiápeni

Urápiti

Míanta:

Éska jarháska uantákuecha énkaksi úraka énkaksini arhi'ka ná éнка jaxika ampé, marhúasinti mítitarantsini ná éнка jarháka k'uíripuecha ka ampé éнка u'ka, urákuecha, manákurhiricha ka iáminta ampé éнка jaká parhá'pinirhu ka jintesti uantákuecha éнка arhi'ka atántskuecha, k'érakuecha o máteru jaxekua.

21. Exé p'ítakatechani ka kará ná énka jarhakaksi.

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

✿ _____

22. Exé p'ítakatechani, terúkutanta ka kará éskaksï no ma'kuíni jarháska.

---

23. Jirinanta kuímu uantákuechani éнка uantáka ná éнка jaxika k'úiripu.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Tanímu arhíntskua

Erókurhikuecha

Éskaksí k'úiripu uátskuecha ka k'ératicha:

- ✿ Míteantaka arhíntskua jimpó, ampé énka eiámpe'ka karákata ka naní énkaksí uéra'ka.
- ✿ Úts'ikoreaka ampé juásini siránta tanípuru tsikákukata ka uantákua iauáni axákua ísi éska ná úkata jaká míteparintani antísi úna karákata.
- ✿ Míteantaka urákuechani énkaksí kaskukata jaká siránta tanípuru tsikákukata ka uantákua iauáni axákua.
- ✿ Uantámentu uéntaka arhíntani uináchaparini sési uémuapani éska ná k'uaní'ka.
- ✿ Mítentaka ná énka úkata jaká siránta tanipuru tsikákukata ka uantákua iauáni axákua.
- ✿ Karántaka ma karákata énka marhúataka uantákua iauáni axákuarhu.

- ✿ Míteantaka éska sési úntskua marhúacheakakini karántskuarhu.
- ✿ Karántaka sési karákatani kutúrapantani uantákuechani ka pakátapani ampé énka eiámpéni jaká.
- ✿ Erátsiaka ná énka urána'ka ka énka marhúa'ka uantákuecha énkatsini arhí'ka éska ampe ma juchariska.

1. Exé p'ítakate chani ka uantánta.

¡Si le interesa el tema, aquí
se le indica dónde puede
acudir!

¡Ah! Qué bien.

2. Uantánskuri í k'urhámarperatechani pámpéricha jinkóni.

¿Chá ampé arhí'ki éskaksi íntspeni jaká tumpícha kópekuarhu?

¿Naníri exéaski í jarhátí sirántechni?

¿Ampé marhúa'ki arhíntani í jarhátí siránta?

3. Jirínanta anchítakuarhu siránta tanípuru tsikákukata, kachúku ka, exé urákuani énkakeni ná kurácheni jaká.

1. Arhínta uenákuechani ka arhúkukatechni énká jurá'ka.

2. Exé p'ítakatechni énká jurhá'ka ixó.

3. Arhínta ka exe anaxurítarakuechani ka kurankunta na énkakeni ue'ka arini í siránta.

4. Uantánkore jé.

¿Í jaratí siránta minarikuaskire?

Jo (   )

No (   )

Enkare mokúntaka **k'o** kará nakicha.

Énkare mokúntaka **no** kará nare exéski i sirtánta.

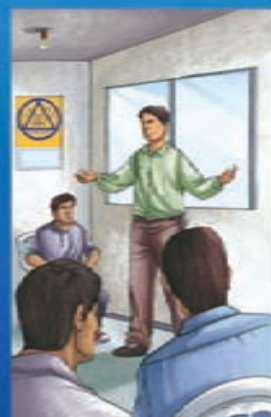
**Eka t'u p'inteka kauini
¡Exeparini!**

- Ekari nompe t'irerini jauoka asĩ kaui.
- Ekari uekaaka tsipekurhini. Asĩ a kauikua.
- Asĩ a kauikuani jantioku; iema xanoatechani jasi ka itsi jinkoni.
- Ekari sipiati arhani jauoka asĩ a kuirakua.

**¡Naenka
p'ikuarhirakurhijka!**

Isi p'ikuarhirasinti imajka xani kauijka.

- Kauisintiksĩ ka sési
- P'ikuastakoresintiksĩ
- Ka isi mirikurhini uantaneatechani
- Bvuantaneatechani

Enkari uekakaka mitini
santeru ampe ua'kari
uantani i uantaperata
jimpo:
01 423 52 23941

**Kauicheri ampakerantskua.
¡Ma irekua sesĩ erokakua!**

Arhínta siránta tanípuru tsikákukatani énkari kachúkuka, exé
anháxukuecha ka p'ítakatecha, jánkuarinta kuránkuntani
eiámperakua ka mókunta í kurámarperakuecha.

Ampé eiámperakua jurhásini.

Né karásini imá jasi siránteche.

¿Néchani p'ímariaxaki?

---

5. Arhínta ka kará ampé énkari kurhánkunta'ka mántani arhúkukatecharhu.

	<i>Kará ampé énkari kurhánkuntaka karákateri</i>
<p>Kauíkua Énka ma kánikua kauírakua auáka, inté no sesi úkuati juchári erátsitarakuani, anchíkurhitani, juchári k'umáanchikuarhu anhápuechani, máteru k'uíripuni ka nóksí úati jurákuni.</p>	
<p>Kúunkturikuesti, kuxáteticheri ka tsiuériticheri énkaksí ú'ka uantántani imánkaksí nitámani jarhá'ka, ka erókasintiksí éskaksí jarhóatanhaka jurá'kuni kauíkuani.</p>	

Máru k'uíripuecha arhásinti
kauírakua jimpóka jatsíasti
p'íntekuecha, no sési
p'íkuarerakua, k'urátsekua;
énka jantía'ku jarhá'ka
o uékani jantía'kua
k'amákurhini.

Jantía'ku atákurhisinti o
máteruecháni énka kauírini
jara'ka.

Énkari uékaka tsípekuarhini
ási a kauíkua.

6. Mókunta ka uantántsore.

Ná arhúkukata jarháski.

¿Ampe eiámperakua juásini tsímani arhúkukatarhu?

¿Nákiski erhókurikua í siránta tanípuru tsikákukata?

Míanta:

Siránta tanípuru tsikákukata, jintésti ma siránta énka tanípuru arhúkukata jaká ka ísiri sáneru sési uáka arhíntani, intéri erókakua jintésti eiámpeni sési jasí ampé.

Eiámpekuecha jintésti: tsiná'perakueri, kuácha'perakueri ka janháнарperakueri k'uíripuecheri ka máteru ampé jasí. Jímini pásinti uénatarakua arhúkutarantskuecha p'ítakatecha, uantá'perata ka jurhásinti naní énka uáka k'urhánkórhéni, énkari uékaka sáneru ampé míteni, ka íst'u jarhásti nécha úski ka nécha p'ímarpesini.

7. Kuntánta kuírunarhikua ma jinkóni naní énka k'uanin'ka í uantákuecha.

Uénatarakua

Imá ka úka

Arhúkutarantskua

P'itakatecha

Naní énka
uéra ka í
karákata

Ampé énka pa'ka
siránta tanípuru
tsikakúkata

Eka'tu p'inteka kauini
(Exeporini)

- Ekarí nómpe t'irelini jouka así kaui.
- Ekarí uelakaka tsipelukhini. Así a kauikua.
- Así a kauikuani jantoku; ima xanatechani jasi ka ltsi jinkani.
- Ekarí sipati ahani jouka así a kauikua.

(Noenka
p'ikuarhinekuhijikat

tsi p'ikuarhinekuhijikat

- Kauisintisi ka sési
- P'ikuarhinekuhijikat
- Ka tsí minkuhini uantaneatechani
- B'uantaneatechani

Enkarí uelakaka mitini santeru ampe uakari uantani i uantopetata jimpó:
01 423-52 23941

Kauicheerí ampakerantskua.
(Ma irekua sési erakakua!)

Kauicheerí
Ampakerantskua
Kauicheerí
Ampakerskua (A.A.)

Kunkurikuesi, kuxarecheri ka tsuethaticheri erikaki ujka uantantani imankaki nitamani jantoku, ka erakakakisi eskaki jantokanihaka jantokani kauikuani.

Matuasi eska ma kunkurikua eka no mianpenajka isi erakakua jintesi eska ima enka inhamukaka jantokani kauikuani ka jantokani materuchani.

Kauikua

Eka ma kanikua kauikua ouka, inte no sési ukuati juchari eratsitarakuani, andikuhitani, juchari kumandikuani anhapuechani. Materu kuiripuni kanakisi uati jurakuni.

Ukurhinchakuecha
Inte kauikua jimpó uakaki piamentechani mintsiarhu, no sési ampe ukurhichani jimpó uetahili na ahani ka no jaratani f'umpicha eskaki ouka.

Maru kuiripuecha ahasinti kauikua jimpoka jatsiska p'intekuechani, no sési p'ikuarerakua, k'uratskua, eka jantoku jarajka a uelani jantoku k'amakuhini.

Eka si no uakaka jaratani inte kunkurikua kauicheerí, sanfau jatini tsinhaperini jinkani.

Inte exatí keremikua, eratsitarakua, mintsiar jimpoka no sési ukasintsi kauikua ka insukutitini sipati.

8. Arhínta ka uantámintu uénta arhíantani uantákua antákutichani ísi éskakini ná kurhácheni jaká.

- a)** Ima jintésti ampákiti ma k'uíripu (tsípeparini).
- b)** Sánkuni kurhántisirénka énkaksi uantóntskurhini japká (komú p'ikuárherapani).
- c)** Juásti iámenta ampé énka uétarhi'ka kuínchikuarhu. (tsípeparini).
- d)** Tsítipirinka únkeni jarhóatani (komú p'ikuárherapani).

9. Mókunta ka uantánta chíti pámpëricha jinkóni í k'urámarperatechani.

Énkare ma'kasi arhíntapirinka iamentu uantákua
antánkutichani mankasiri uemuapirini.

Jo, anti.

No, ka anti.

¿Énkari ma'kueni uémuaka arhíantani iámintu arhí'kiri éska
ma'kasi arhíkue'ka?

¿Antíri arhíi'ki éska sési jauaka énkari arhíntaka ma karákata
jatsíkuni sési uémuaka éska ná k'uani'ka?

---

10. Jirínhanta takukukatarhu "Anáskakukua p'urhepecheri" ka uantámentu uentá arhíntani ka ísiri máteru jimpó arhíntakari uínhachaparhini.

Jarhóatakurhi í uantákua antákuticha jinkóni ka ísiri kuatápemuaka énkari arhíntaka chíti arhíntskuani.

- a)** Sipáten'ku arhínta karákataní ka mítenta ampé énkakini uékani jaká eiánkuni.
- b)** Sési uémua uantákuecha.
- c)** Míani ja arhíkurhikua karákateri, naní énka jukánharhika, ka né karáski ka né mónarhitantaski. Í eiámperakua sési jarhásti éskari uantántaka énkari nótki uénaka arhíntani.

11. Mókunta énkakeni na kúrachení jaka.

¿Ampékine eiankusini i karákata?

Naniri no uski sési uémuani uantákuechani. ¿Anti?

---

12. Exé p'ítakatani ka uantóntskurhi chíti pámpiricha jinkóni mókuntskuechani í k'urámarperatecheri.

Uátsini karákuaka.

¿Ampé úxaki achámasi?

¿Ampé jasi siránta jintéski?

¿Naníksi marhúatanásini í jaráti sirántecha?

¿Marhúasini éskaksi karáka í jaráti sirántechea?

13. Arhínta í uantákua iauáni axákua ka mókunta k'urhámarperatechani.

TELEGRAMA

Miíukua énka karánaka: 26 de septiembre de 2008

Arhíkurikua: Luis Flores Martínez

Eiámpekua: Úekasinka eskari junkuaka nanti
p'amenchaxati. Eratakurhi.

Ne énka karáka: Chíti Tati Enrique Flores.

¿Ná úkata jaráski í karákata?

¿Námuni arhúkukatecha jukáraski í siránta?

¿Kara eíámperekua siránta iauáni axákua sánku
karákorhesini o kánekua?

Míanta:

Uantákua iauáni axákua marhúatanasinti ka juchá
úni axáni ma karákata sapíchu éнка sóntku ma
k'uíripuni niarákuaka imá jurhíatekua o pauántekua.
Í axákua jukáparhasti ka míampinhasinti éska xaní
uantákua karáka.

14. Ératsi antíri uékapirinti axáni ma uantákua iauaniaxákua.

¿Nénti axákupirini uantákua iauáni axákua?

¿Énkare ámpe uétarinchapirinka karáni uantákua iauáni
axákua ampéri arhípirini? (*karákata ma sapíchu*)

¿Né jintépirini karári uantákua iauáni axákueri?

15. Kará ixú chíti uantákua iauáni axákua, énkari ampé no úaka, arhínta méntateru uantákua iauáni axákua imánka karáka Enrique o kurháku jorhéntperini éskakeni jarhóataka.

TELECOMM TELEGRAFOS

TELEGRAMA

Miíukua énka karánaka:

Arhíkurikua:

Eiámpekua: .....

Ne énka karáka:

16. Íntsku chíti pámpérini uantákua iauáni axákua ka kurháku, éska arhíntaka ka éskakini arhíaka sési karákata jarháski, énka no ísika méntaru karánta sési.

TELECOMM TELEGRAFOS

TELEGRAMA

Míiukua énka karánaka:

Arhíkurikua:

Eiámpekua: .....

.....

.....

.....

.....

Ne énka karáka:

17. Kuntánta karákatechani kuírunarhikua jimpó éska ná k'uaní'ka siránta tanípuru tsikákukata ka siránta iauáni axákua.

Siránta tanípuru
tsikákukata

Jintésti ma siránta énka tanípuru arhúkukata jaká ka ísiri sánteru sési úaka arhíntani, intéri erókakua jintésti eiámpeni sési jasi ampé.

Marhúasinti ka juchá úni axáni ma karákata sapíchu énka sóntku ma k'uíripuni niárákuaka imá jurhíeta o pauántekua.

Uantákua iauáni
axákua

Eiámpekuecha jintésti: Tsiná'pekueri, kuácha'perakueri ka janhánarikua k'uíripuecheri ka máteru ampé.

Í axákua jukáparhasti o míampinhasinti éska xaní uantákua karáka.

Jimini jurhásinti naní énka uáka k'urhánkurhini énkari uékaka sánteru ampé míteni ka istú jurhásinti nécha úski ka né p'ímarpesini.

18. Arhínta uantákua antánkuticha ka exé jímini énka turhípeka.

Juchíti tekechu itsimaxati uanamukureni.

Chíti uánenkua sési sirinharisti.

Iméri p'urhechi sési u'kukata jarasti.

Juchári uátsicha sontku k'éraxati.

Chári tiríapu uirikata sési jamarasti.

Ts'iméricheri axúnicha uiriauiriasinti.

Juchéti pámpirichani jinkuni nírasinka xánini p'íkuntani.

Juchári p'íntekuecha no méni k'amákuriati.

Mítiskiri:

Uantákuecha: juchéti, chéti, iméri, juchári, chári ka imécheri o ts'iméri uantákuestiksï éнка'tsini arhí'ka éska ampé ma jucháriska. Ichátsini mínkurhitarasinti ampé ma. Ichá urákurhisinti ka nóteru jarháni jatsíkuni arhíkurhikua k'uíripuecherini.

19. Arhínta í karákataní ka míteanta jákankurikua mínkurikuecheri kuíruchukua éska na jaká eránakua.

Eránakua

Juchíti pámpiri

Juchíti pámpiri Tsirio anápu, jarháskaksí ixú uantántani, **juchári** p'íntekuecha éskaksí no méni k'amákurhiaka, ka iméri pirékuecha tatá Jasintueri xaní sési p'íkuanhikua jinkóni piréamka chári irétecharhu mantáni chúricha kústanhasinti ka íst'u ts'iméri pirékuecha énkaksí nóteru ixú jaká ia juchántsini jinkóni, ka ísi jimpó uétarisinti éska chíti uantákua ka uénekuecha no méni k'amákuarhiaka í parhá'penirhu.

20. Kará imánka kueratani jaká uantákua antákutiru juchíti, chíti, iméri, juchári, chári ka imécheri o ts'iméri éska na k'uani'ka.

_____ pámpiri.

_____ p'intékuecha éskaksi no méni k'amákuarhiaka.

Ka _____ pirékuecha tatá Jasintueri.

Énka _____ irétecharhu mantáni chúrichani kústanhasinti.

Ka íst'u _____ pirékuecha.

Éska _____ uantákua ka uénhikuecha no méni k'amákuarhiaka í parhá'penirhu.

21. Ératsi iúmu uantákua antákuticha énka pa'ka juchíti, chíti, iméri, juchári, chári ka imécheri o ts'iméri kará kuírutsikuecharhu.

2

Tsimáni arhúkukata

Erókurhikuecha

Éskaksi k'uirípu, uatskuecha ka k'eraticha:

1. Jukáparharantaka úrakua uémukuecheri karákata ka ísi sóntku uni ukuechani énkaksi mántani pauáni u'ka.
2. Mítiantaka mámaru jarhati karákatechani, na enka úranha'ka ka ampé énkaksi marhúa'ka.
3. Uantámentu uéntaka arhíntani ka kárani karákatechani.
4. Marhóatauaka mámaru jarhati úrakuechani ka ísi uni sési uémuni arhíntani ka kárani.
5. Erátsentaka uantákuecha enkare noteru uraka arhíkurhikua k'uíripueri, ka uantákuecha énka arhíka ampe úni jarhá'ka k'uíripuecha, ka ima énka notki ikuri'ka.
6. Kurhánkuntaka ka uantámentu marhúata uani karárukuechani énkaksi k'erati karákata jimpó jaká.
7. karántaka sési karákatani kutúrapantani uántakuechani ka pakátapani ampé énkaksi eiámpeni jaká.

Ma arhínskua

Erókurhikuecha

Éskaksĩ k'uirípu, uatskuecha ka k'eraticha:

- ✿ Jirínhantaka nani ur'ákorhesini siránta p'imárperatecha. Uantákua uenhékua.
- ✿ Exeáka eratsípani exéparini ampé jua'ki karákata, p'it'ákatecha, arhúkukatecha arhínskuecha uenákuecha ka na énka ukata jaká.
- ✿ Mitiántaka urákua uantákua uenhékua ka siránta p'imárperatecha.
- ✿ Karáka ma karákata uantákua uenhékueri ueratini xarhátapani imeri eiámperakua ka eska na jaxeka.
- ✿ Sési untáka karákata mo'tákupani eiámperakua.
- ✿ Terukutántaka urákuechani tsimáni karákatecheri uantákua uenhékua ka siránta p'imárperata.
- ✿ Mitiántaka uantálkuecha enkaksĩ noteru uraka arhikurhikua k'uiripueri.

1. Exé p'ítakatani.

2. Uantóntskorhe pámpiricha jinkoni i k'urhámarperatechani.

¿Achámasi ampé siránta manharhítaxaki?

¿Í jási siránta naniterure exéaski?

¿Í jarhati siránta ampé marhúa'ki?

¿Arhí'kire eska uétarhi'ka arhíantani karákatechani?

3. Exé karákataní, arhínta uénakuechani namuni arhúkukata jukaski ka uantónskurhi ampé enkakini kurháchini jaká.

P'Imarperata

"Antáperakua pirékueri"

Tsirio anápuecha ka kunkórhekua kuínchekueri 2009
p'Imarhlaxati lámentu pirérichani, Jauáti antáperakua
ma ekuátsi kutsu septiembri jimpó terúpekuarhu
uénakorheatl kuímu atákuarhu.

1. Imá enka ma petáka, antáti	\$ 3.000.00
2. Imá enka tsimáni petáka, antáti	\$ 2.000.00
3. Imá enka tanímu petáka, antáti	\$ 1.500.00

Karákurhikua jintéuati Ima Jurhíatekua, ma atákuarhu
kópikuarhu i Iréta jimpó.

Antápiticha Jarhoátanhati terú'kani tumína Jinkóni énkaksī mótsitaraka.

Ampé enka no ar'ka i siránta p'Imarperata jimpó uakaksī uantóntskurhini
Icha Jinkóni énga p'Imarpeni jaká.

P'Imarpiricha

Jurámuti Tampisticha

4. Uantontskore je pampiricha jinkoni i k'urhamarpiratechani.

¿Amperi erátsesini énkari arhíntaka uenákua i karákateri?

¿Arhí ampé eiámperekua ua juáni i karákata?

¿Naníri arhí'ki eska marhúa'ka i jaráti sirántechea?

5. Arhínta siránta p'imarperatani ka exé ima éнка t'u erátsinka jurhásini i karákatarhu.

¿Ampé eiáperakua juásini?

¿Antíri arhí'ki eska uétarhi'ka arhíntani iáminta karákata?

6. Kará kuirúnharhikukatecharhu ampé enkakini kurháchini jaka.

¿Naní úkurhia antáperakua?

¿Ampé intsína icha énka antápeakka?

¿Siránta p'imarperata néchani p'imarhiani jaki?

---

7. Exéanta uántakuechani ka kuirúskua nani énka arhín'ka i siránta, isi eska na jáka eránakua.

Uénakua

Na jatini énka úkurhiaka

Nechani p'imarhia
xaki

P'imarperata

"Antáperakua pirékueri"

Tsirio anápuecha ka kunkórhekua kuínchekueri 2009 p'imarhiaxati lámentu pirérichani, Jauáti antáperakua ma ekuátsi kutsu septiembri Jimpó terúpekuarhu uénakorheatl kuímu atákuarhu.

1. Imá enka ma petáka, antáti	\$ 3.000.00
2. Imá enka tsimáni petáka, antáti	\$ 2.000.00
3. Imá enka tanímu petáka, antáti	\$ 1.500.00

Karókurhikua Jintéuatl ima jurhiatekua, ma atákuarhu kópikuarhu i Iréta Jimpó.

Antápiticha Jarhoátanhati terúkani tumina Jinkóni énkaksi mótsitaraka.

Ampé enka no arí'ka i siránta p'imarperata Jimpó uakaksi uantóntskurhini icha Jinkóni énka p'imarpeni jaká.

Jurámuti   P'imarpiricha   Tampisticha

Naxani intína énka ma
petáka

Naní énka úkurhiaka
antáperakua

Na jatini uénakurhia
antáperakua

Míanta:

Eska siránta p'imarpirata jintéska ma karákata enka jimpó u'ka p'imarini ma k'uirípuni o k'uirípuechani ma táncurhikuarhu, o máteru ampé ukua enka iáminta k'uirípu eránarhiaka eska: antáperakua uarhákueri, kústakueri, pirékueri ka istu incháparhakuni jorhémperekuarhu, ka máteru jasi ampé.

P'imarperata i ampé pasinti:

- ✿ Arhíkorhekua ima énka p'imarpi'ka (k'uirípu, kúnkurhikua o iréta).
- ✿ Na jatini, na jantu ka nani enka ukurhi'ka antáperakua.
- ✿ Uétarhikuecha.
- ✿ Jakáncurikua ka kuirúnarikua imecha énka p'imarpini jarhá'ka.

8. Arhínta uinháchaparini i karákata sési uemuápani uantákuechani éskakini na kurháchini jaka.

Male Lichita

Na ua uantóntskorhekuni juchíti male lichitani / ka isi sési jasi ampé arhíni (**tsípeparini**).

Ka xipakuni ma putímukua / paraki nóteru xáni tepáarakoreaka (**ikiaparini**).

Nóteru jurhénkorheaka xásini / ka no juchá iási k'oru sani (**ikiaparini**).

Tsípekorhea ia / ka no juchá iasi k'oru sani kauíkorhea ampé / nani ué'ki (**tsípeparini**).

Jaráni kauíkorheni ji koro nóksini miríkuakia (**tsípeparini**).

9. Uantónskurhi pámpiricha jinkóni i k'urhámarperatechani ka mókunskuechani.

¿Naníri no uski arhíntani i karákatani?

¿Nákiski eiámperakua i karákateri?

Mítiskiri:

Enkare arhíntaka uinháchaparini, sési japirinti eskari exéntaka ampé éнка karári uekání jaka eiámpeni ka isi i eiámperakua niáraní uinhápikua jinkóni iméchani enka kurháni jauáka.

10. Jirínhanta chiti takukukatarhu, “Uénhakuecha ka pirékuecha p’urhecheri” ka jánkurhinta arhíntani chíti k’umánchikuarhu, isiri uáka jorhéntperakuarhu uinháchaparini arhíntani.

Jarhoátakurhi ichani jinkóni ka isi chíti arhíntskua kuatápeati.

1. Arhínta pínasku i karákatani mítenta ampé ari'ki.
2. Sési uémua ampé enka ari'ka i uantákuecha.
3. K'uánisinti eskare exéaka na arhikoreski uénakua karákateri, ka nani énka jura'ka ka né enka uka o monántani. I eiámperata kani jukáparhasti sési jauáti enkari menku miáni jauáka.

11. Uantóntskurhi pámpiricha jinkóni i k'urhámarperatechani.

¿Enkari arhíntaka karákatani, amperi ukua exéski?

¿Naki uantákuechani nori uski uémuani?

¿Ari'kire eska marhua'ka arhíntani uináchaparini?

12. Exé p'ítakatani ka uantóntskuri.

13. Mókunťa i k'urhámarperatechani.

¿Nenti arhi'ki éska karákuni jaka uarhíti?

¿Ampé jasi karákata arhi'kiri eska karáni jaka?

---

14. wArhínta i karákataní ka mókunta k'urhámarpiratechani.

Arantepacua, Michoacán, febreru 15 jimpó 2008

jNári jámaxaki juchíti acháti Irepani!

Jí erókaxaka eskari sési nitámani jauaka i jurhíatekua.

Juchá sési jámaxaka.

Uantápasinkakini jimpóka uékaxaka arhíni eskarini
axáchiaka tumína juchári uátsi Tanaxuani k'amátatia.

Jurhémperakua *primaria* ka uétariati xukúparhakua
jimpáni piáni. Jorhéntperi kura'kusinti eska sapícha
paaka xukúparhakua turhípiti ka taníkua chupipiti, ka
jukánturhakua turhípiticha.

Jí erókasinka eskare no ióntaka axáchintani.

Noteru ampé jatsiskani ia uantákua, erátakurhi,
uantá'perata axáchesinti chíti táticha ka chíti
uátsi Tanaxuani, nokini arhísinka noteru meni,
exé'perantakaksí, chíti uarhíti enkakini ueka'ka ka
jirínhanta'ka.

Eranteni Ochoa Rodríguez

¿Ampé eiámperakua juasini i karákata?

¿Né karáski uantákua uenikua?

¿Neksi karákuski uantákua uenikua?

¿Antiri arhi'ki eska marhua'ka karáni ma uantákua uenikua?

---

15. Arhínta ka kará mókuntskuechani k'urhámarperatecheri.

¿Ná ukata jarháski siránta uenhikua?

¿Nákiri uantákua uémukua urasini enkari karákuaka ma
uantákua uenhikua chiti kumáanchikuarhu anhápuni?

¿Nákiri uantákua uemukua urasini enkari karákuaka ma
uantákua uenhikua jurámutini?

¿Ná xani karákurhisini ma uantákua uenhikuarhu?

Míanta:

Uantákua uenhikua jintésti ma karákata sáni o kánikua, marhúasinti ka isiksi uni eiámpeni úkuechani, ampé énka úkurhini jara'ka o kurhá'kurini ka máteru ampé. Pasinti i ampé uantákua uenikua: miiukua káni enka karákurhika, uantápirakua, eiámperakua ka arhíkurikua imeri énka karáka.

Jarhásti tsimáni jasi uantákua uenikua, i enkari arhíntaka jintésti énka karákunaka marku k'umáanchikuarhu anápuní ka istu jarásti uantákua uenikua enkari uaka marhúatani ka isiri uni kurhá'kuni ma ampé jurámutini.

Enkaksi kará'ka ma uantákua uenikua axásinkaksi ma *correo* arhíkata jimpó i uati sóntku o ióntani niáraní i ampé exéparini naní énka niáraka. MENCHANI uakaksi axáni ma k'uirípu jinkoni. I uantákua uenikua jatáriní nirásinti ma sutúpurhu ka i sutúpurhu karákurhisinti arhíkurhikua ima enkari axákuaka ka nani énka jáka, istu pasínti ahíkurhikua imeri énka axáka ka nani enka ueraka. I axákua sánku miámpenasinti.

16. I uantákua uenhekua jatárini nirásinti ma sutúpurhu síránteri ka jimíni jukáparhasinti arhíkurhikua ne éнка axa'ka, nani enka ueraka, arhíkurhikua imeri éнка niárakuaka ka naní enka niáraka.

17. Enkari karáka ma uantákua uenhekua chóxapa icháni.

- ✿ Jatsíku miíukua kani enkari karáka.
- ✿ Uantá'perata ima enkari axákuni jaka.
- ✿ Eiámperata enka jukáka uantákua uenhikua. Uantánuskua.
- ✿ Arhíkurhikua ka jakánkurhikua imeri enka kará'ka.

18. Kara ixú ma uantákua uenhekua, imanka t'u tsitíaka enkari ampé no u'ka uni, arhínta ménteru uantákua uenhekua enka karáka Eranteni o kurháku jorhéntperini eskakini jarhóataka.

Náni enka uera'ka ka na jatini

Ne enkari karákuaka

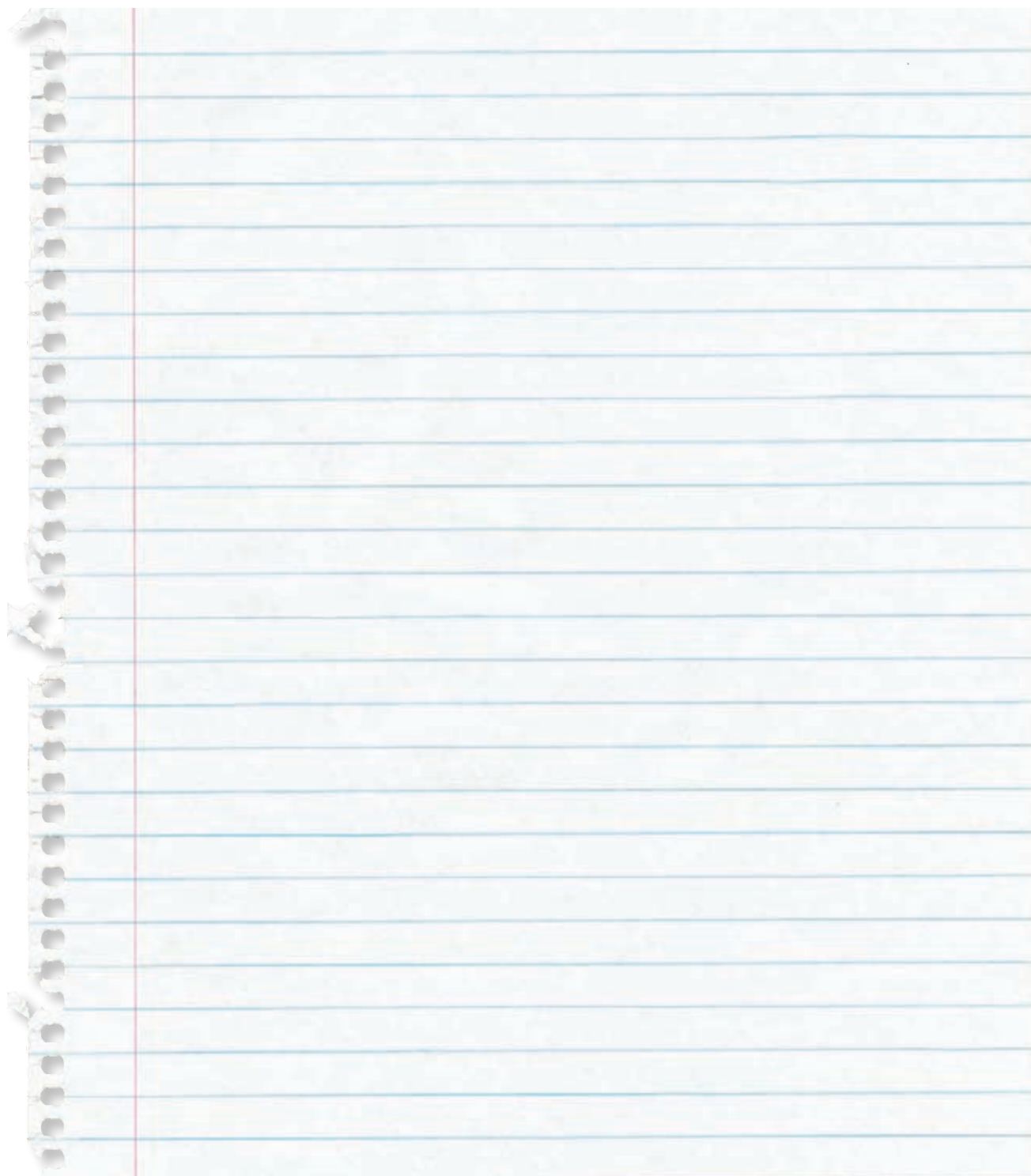
Eiámperakua

Uantánuntskua a

Né enka karáka

19. Intsku chíti pámpirini uantákua uenhekua ka kurháku eska arhíntaka ka eskakini arhíaka sési karákata jarháski enka no isika méntatiru karánta sési.

20. I arhíntskuarhu exéskaksi sîránta p'imarpirata ka uantákua uenhekua kará ampé enka pa'ka icha.

Sîránta p'imarperata <i>cartel</i>	Uantákua uenhekua <i>carta</i>

21. Arhínta k'urhamarperatechani, uantanta mókuntskuechani chíti pámpiricha jinkóni ka kára.

¿Na jatini ka naní úranhasini icha?

---

22. Arhínta uantákua antakutichani ka mítianta uantákuechani enka sánteru turhípika.

Jí karásinka ma uantákua uenhikua.

T'u jorhénkorheski arhíntani ka karáni.

Imá áchikurhixati jorhéntpekuarhu.

Juchá uarháska kópikuarhu.

Chá uárhukua ch'anhaski.

Imécha tekéchuni piát i.

Arhínta i karákatani.

Mítiskiri:

Uantákuecha **jí, t'u, imá, juchá, chá, imécha** jintéska uantákuecha enkaksi úrakurhi'ka ka noteru úrani arhíkurhikua k'uirípueri isi eska na jaka eranákua:

Juanu niúati piáni ma karóni.

Ima niúati piáni ma karóni.

Noteru karákurhiati *Juanu* iási karákurhiati *ima*.

23. Arhínta karákatani, mitianta ka kuirúchukua uantákuechani éнка kuirípuechani arhiaka isi eska na jaka eranákuarhu.

Juchá niúaka k'uínchini Cherani tsíntskua jimpó ka jí paka uanénkua ka porhéchichani atárantani, t'u pakáraka uákasichani eráнкуani, tekéchuichani t'irérani ka itsímatani, imécha uantásti éska paka motsítarakuani ka jimaksi niúaka, chá eiáнкуaka nánti k'erini éska juchá no ióntaka jukuáni.

**24. Kara kuímu uantákua antakutichani enkari
marhúataka jí, t'u, imá, juchá, chá, imécha.**

**25. Kúntanta uantákuechani eska na k'uaní'ka exé
eranákuani.**

Imécha	tiósoni kuaaka
Chá	k'umánchikuani atántaka
Jí	pakuárho uiríaxati
Juchá	táti k'erini t'iréraka
T'u	sétimani arhíraxaka
Imá	kópikuarhu piréxati

26. Kara jakankurhikua jí, t'u, imá, juchá, chá ka imécha nani enka k'uaní'ka.

_____ niuaka juátarhu iuíni.

_____ charhákuni jikuaraáti.

_____ tempúchakurhu uarháka.

_____ xánini p'íkuntaka.

_____ uantákua etsákutarakua kúrhantiaka.

_____ niuati p'íkuntaka japóntarhu.

Tsimáni arhíntskua

Erókurhikuecha

Éskaksi k'uíripu uátskuecha ka k'ératicha:

- ✿ Mítentaka ná énka uéra'ka karántskua karákateri.
- ✿ Mítintaka ná chúsperaski erátsikuecha énka eiámpiaka.
- ✿ Karáka ma karákata siránta ióarhiperakua.
- ✿ Karáka ma karákata siránta t'irékua úntskua.
- ✿ Exéaka ka sési úntani karákata.
- ✿ Terúkutantaka karákatechani énka sési úntskorhentaka arhíntskuecharhu: siránta ióarhi'perakuarhu ka siránta t'irékua úntskua.
- ✿ Erátsentaka úrakuechani ka ná énkaksi marhúa'ka uantákuecha énka arhí'ka ampé énka úni jarhá'ka k'uíripuecha.

1. Exé p'itákatechani ka arhínta uantántskorekuechani.

Junkuáskia nánti,
jorhéntpirikini siránta
axáchisti.

¡Lásiri ampé úski ia!

No ampé, antírisi no
arhánta'ki.

2. Jorhéntpiri ka pámpiricha jinkóni mókunta, í kurhámarperatechani.

¿Ampé eiámperakua arhíkiri éska jukáka í siránta?

¿Ampé jasi karákata jintéski?

¿Ampéri arhíki éska marhúa'ka í jasi karákata?

3. Exé í karákatani ka uantántskuri ampé énkakini kurháchini jaká.

lóarhĩperakua

Nana Leticia Sebastián Reyes:

Chári sésikua jimpó eiánkusinkaksĩni éska jauóka ma tánkorhekua tẽmpini tsimáni jurhítekua jimpó *septiembre* uéxurhini, jorhéntperakuarhu Emiliano Zapata.

Uẽnati tsípa tẽmpeni jimpó, jimá énka chári uátsi jorhéntkoreni jaká.

Uantántskurinhati chári uátsiri jorhéntkurikueri.

Así jamá kuératani ixúksĩni erókaka.

P'imarpiri

Profesora Mercedes Castellón A.

¿Ampé marhúasini í jasi karákata?

¿Uantánta antíri arhíki éska sési jauáka énkari arhíntaka í jasi karákata?

¿Naní marhúatanasini í jarhátí karákatecha?

**4. Arhínta karákataní ka exé énkari erátsempka
jurhá'ki siránta ióarhi'perakuarhu, jánkuri
kurhánkunta erátsikuani, arhínta janhánharhiaparini
anháxurhitakuechani.**

Mókunta í kurámarperatechani.

¿Néksi axákuski ióarhiperakua?

¿Nákiski eiámperakua í karákateri?

¿Né axáski?

---

5. Kará kuirúnharhikukatecharhu ampé énkakini kurhácheni jaká.

¿Ná úkata jarháski sîránta ióarhiperakua?

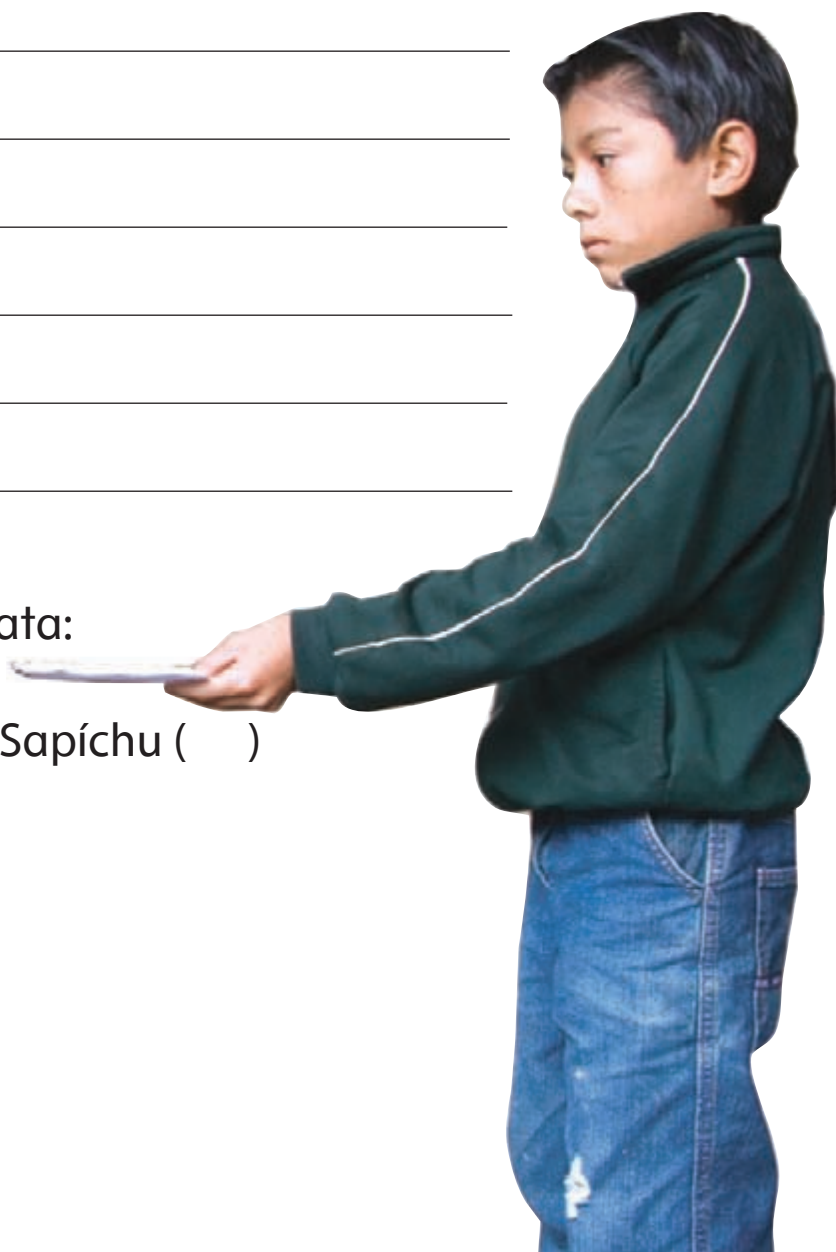

Kuirúta ná jáxiski karákata:

K'éni (   )

Sapíchu (   )

6. Exéanta uantákuechani éнка jukáka ióarhi'perakua ka kuirúskua naní éнка arhí'ka, ísi éska ná jaká eránakua.

Na arhínhasini
jorhéntperakua

Jurhíatekua enka
úkoreaka tánkorhekua

Ióarhi'perakua

Nana Leticia Sebastián Reyes:

Chári sésikua jimpó eiánkuskaksini éska jauáka ma tánkorhekua témpini tsimáni jurhítekua jimpó *septiembre* uéxurhini, jorhéntperakuarhu Emiliano Zapata.

Uénati tsípa témpeni jimpó, jimá éнка chári uátsi jorhéntkoreni jaká.

Uantántskurinhati chári uátsiri jorhéntkurikueri.

Así jamá kuératani ixúksini erókaka.

P'imarpiri

Profesora Mercedes Castellón A.

Néksi axákuski
ióarhi'perakua
Destinatario

¿Né axáski
ióarhi'perakua?
*¿Quien envió
el citatorio?*

Ná jantini uénakuria
*La hora en que inicia
la reunión*

Míanta:

Siránta ióarhi'perakua jintésti karákata, ka marhúatanasinti jurámukuarhu, jorhéntperakuarhu, tsiná'perakuarhu, ka uápuru ísi, inténi jinkóni p'imárperanhasinti tánkurhikuecharhu éнка uantánha'ka mámaru jasi ampé, éska ánehakorhekueri, jorhénhakueri juchári uátsicheri.

Í siránta ióarhi'perakua kaníkua uétarhisinti juchári irékuarhu ka ménchani niárachinsintiksini k'umánchikuarhu í jasi karákata éнка ióarhi'peka tánkurhikuarhu o uantóskurhikuarhu ma.

Karákata í ampé pasínti:

Uénhakua.

Arhíkurhikua k'uíripueri éнка axáminhaka.

Eiámperakua éнка uantánaka tánkurhikuarhu.

Naní, ná játini éнка úkurhia'ka ka ná jántu.

Kuirúnharhikua iméri éнка axá'ka iórhi'pekuani.

Sési arhíkata k'éri k'umánchikuarhu anápu éнка ióarhi'peka.

7. Arhínta uinháchaparini í arhíntskua “T’arhéskueri uantántskua”. Sési uémuapa uantákuechani.

Sési jápirinti éskari uénhapirinka jantía’ku arhíntani, ka pínasku ka uantánta ampé énkari kuránkuntaka.

T’arhéskueri uantántskua

Irétarhu Zipiaju jarhásti ma kueva aríkata tsakápueri úkata ka t’u anápuecha uantántasinti, éska jimá irékaspti t’arhéskuecha ka iméchana uárhakusirenti uirhíntaparini t’arhéchuni ma énkana tirípitiri úkatepka ka merémerékui’ka mántani chúri jimpó. T’arhéskuechana no uékasirenti éska k’uíripuecha exéapirinka, ichá nirásirenti jiríkurhiparini exéani ka nóksina uékasirenti éskana jimá iréta jimpó uarhípiranapirinka.

Ma jurhítikua jimpó k’uíripuna í iréta anápu uénasptina uarhíperanani isí jimpó t’arhéskuechana mótsisti niráni Chérani ka jimáksina irékasti.

8. Arhínta k'urámarpiratechani ka kará mókuntskuechani.

¿Énkari arhíntapirinka iámentu karákata má'ku jasi
uémparini má'ku arhíkuekapirini uantákuecha?

¿Énkari arhíntapirinka iámentu karákata ka nóri anáxurhini,
arhí'kire éskare kuránkuntapirinka?

¿Antíri arhí'ki éska marhúa'ka arhíntani jananariapani
anháxuritarakuechani?

Mítiskiri:

Éska arhíntsticha no má'kuini arhíntasinka ma arhíntskuani, ichá exésinti né énka kurhánkuni jarhá'ka. Ísiksí ménterueni uémuni arhíntani, énka k'uíripuecha jinté'ka uáchi sapírhaticha o k'ératicha, énkaksí mínarhikuka o no inténi arhíntskuani tsítika o no. Ísi jimpó énka ma arhíntaka, uétarhisinti mítini ampétsini eiáncusini karákata, ka kurhánkuntani imánka karári uékaka eiámpeni, uétarhisinti uantámintu uéntani arhíntani ka isí úni íntskuni uinhatsikua, uémukua ka uénikua uantákuechani; isíri uáka uinhátsitani uantákua antákutichani énka sáneru marhúa'ka.

Í jarhó'piati sési kurhánkuntani karákata ka isí sáneru kurhánkunhati.

Í jarho'piati sési kurhánkuntani karákata ka isí santiru kurhánkunhati.

9. Jirínanta chíti takúkukatarhu “Anta’pinukua Tata Jurhiateri ka Nana Kutsiri” ka jánkurhintá arhíntani chíti k’umánchikurhu ísiri uáka uináchaparini arhítani jorhéntperakuarhu. Ka uantánskuri pámpiricha jinkóni í k’urámarperatecha.

Jarhóatakurhi í uantákua antákuticha jinkóni ka ísiri kuatápemuaka chíti arhíntskuani.

- ✿ Pínasku arhínta ka mítenta ampé énkakini eiánkuni jaká.
- ✿ Sési uémua uantákuechani.
- ✿ Anháxurhi énkari exéa’ka ma kuírurukua o ma anháxurhitarakua.
- ✿ Mítinta eiámperakua énka sánteru marhúa’ka karákatarhu, ka uánikua jasi uému arhíntani uantákua antákutichani, ka ménchani erátia iméchani énka kurhántini jauáka, no tsítaparini jimá énkari arhíntani jauáka.

10. Exé p'itákatani, arhínta uantántskurikuechani.

Iréri uékaxati úntani ma atápakua ka no mítesti ná éнка úmanantaka jimpósi níti k'urhámarhini uauémpani ka inté jarhóatani.

Uauá, úarini saní arhíni ná úmantanasini atápakuecha.

Antísi no, uenháni uetárhíati míteani iétatarakuechani.

ikamásinti naníri kará ná éнка úkurhintka!

Jó uauá erókaxaka ia.

11. Chíti pámpiricha jinkóni mókunta kurhámarperatechani ka kará mókunskuechani.

¿Ampé jasi karákata iotsítakuxaki?

¿Kará ampé jasi eiámpekua aríxaki uarhíti?

¿Antíri arhí'ki éska sési jaká jatsíani karákata
éska ná úmakorenta'ka t'irékuecha?

---

12. Arhínta í sīránta t'irékua úntskua ka mókunta kurámarperatechani.

T'ikátsi puchámiti atápakua*

Iétakuecha:

K'uetzápekua:

T'ikátsi sapírhati

Tsimáni k'uetzápekua

Kurhántru

Kuímu axántikua sapírhati

Tsürupsi

Ma erákua sapínharhi

Queso kuakári

Terú'kani k'uetzápekua

K'auasī uajillo

Kuímu (kuakáarakata)

Itsī

Terú'kani *litro*

Etúkua

Éska xáni uétarhiaka

Ná énka únhanbaka:

T'ánikuarhu niníra t'ikátsi sapírhati únturhikata, kata, ka tsürupsi t'ápuru ústakata ka sáni

etúkua; énka niníakia jatsíkunta kauási úrhkata tsarhákata. Jatsíma kurhantru ka etúkua.

Jatsírakurhi kesu únturhikata jinkóni.

(Rintésti témpini atáarakua)

*J. Santos Martínez Márquez, *Recetario de las atapakuas p'urhépechas: cocina indígena y popular*
UMSNH, México, núm. 37, p. 79.

Kará nákiski arhúkukatecha énka jukáka siránta t'irékua úntskua.

Arhínta siránta t'irékua úntskua ka óna uírhipu úkata jimpó uenhákuechani.

13. Kará kuirútsikatecharhu eiámperata énka jukáka arhúkukatecharhu.

Iétakuecha:

Ná énka unhántka:

Atáarakua:

Míanta:

Éska siránta t'irékua úntskua jintéska ma arhítatsperi jimpóka í erókurhikua jintésti eiámpeni ná énka uáka úntani ma ampé ka ísi sési úni imá'ka uékaka. Siránta arhítatsperi jukasti ampé énka uétarhiaka ka ísi úntani imá'ka uékaka, ménchani jukánarhisinti p'ítakatechani énkatsini jarhúataka eiámpeni karákataní ka ístu juasínti ná énkari uáka no ampé ma úkurhinchani énkari úntani jauá'ka ka máteru ampé.

14. Arhínta ka kará ma t'irékua úntskua.

Iréri eiánkunasti éska t'ú míteska úntani uánikua jasi atápakua, inté erátsixati niráinkini kuráchini t'irékua úntskua, t'ú iátiru úkua jatsíska ka norí uáka erókani ísi jimpó kará t'irékua úntskua ka énkakini kuráchiaka únti íntskuni. Kará erátsekua énka sánteru marhúa'ka énka pá'ka t'irékua úntskua, jarhóatakurhi í k'urámarperatecha jinkóni.

¿Ná arhíkorheski t'irékua úntskua?

¿Ampé iétakuechani pásini ka naxáni k'uetsápekua?

¿Ná énka úmakore'ka?

15. Kará ixó, siránta t'irékua úntskua énkari íntskuaka Irérini.

Arhíkurhikua t'irékua úntskueri

Iétakuecha:

K'uetzápekua:

Ná énkua únkantaka:

Atáarakua _____

**16. Kurháku ma pámpirini éska arhíntaka chíti sīránta
t'irékua úntskua ka éskakini arhíaka sési karákata
jarháski énka uétarhiaka karánta sési.**

17. Í arhíntskua exéskaksï sïránta ióarhiperakua ka sïránta t'irékua úntskua kará tanímu ampé éнка pá'ka ichá.

<i>Sïránta ióarhiperakua</i>	<i>Sïránta t'irékua úntskua</i>

18. Kará ka uantánta chíti pámpiricha jinkóni.

¿Ampé jimpó no márkuini jarháskiksï?

¿Íchá ná jatíni ka naní úranasini?

---

19. Arhínta uantákua antánkutichani ka exé uantákuechani énkaksi ónhakurhika ichá arhísinti ampé énka úni jarhá'ka k'uíripuecha.

Irépani éxexati Maríani.

Ernestu k'uínchekuarhu niráxat.

Petu uíchuni jotáxati.

Uarhíti echúskuta úxati.

Míteskiri:

Éska ma uantákua niátakua jintésti énkakini
arhíka ampé imaká úni jarha'ka, isi jimpori uakare
chanamuni jakankurhikuechani ka isiri mitiaka eska
jinteska uantakua niatakua.

20. Exé p'ítakatechani, arhínta uantákuechani éнка
arhí'ka ampé éнка úni jarhá'ka k'uíripuecha
ka mókunta éska ná k'uáni'ka exé eránhakuani.

K'uíni

Jí	K'uíxaka
Chá	Kuíxakatsi
Imá	Kuíxati

Ch'anáni

T'ú	
Juchá	
Imécha	

T'iréni

Imá	
Chá	
Jí	

21. Kúntanta uantákuechani eska na k'uaní'ka exé eranákuani.

José juátarhu

Nana Teresa k'urhúnta

t'iréxati

Armandu kurúcha jinkóni

ch'anáraxati

Tekéchu pákuarhu

iuixati

Tatáka sapíchu túrhumpu

uíriaxati

Mítiskiri:

Éska jarháska uantákuecha enkaksí arhí'ka ampé éнка úni jarhá'ka k'uíripuecha, ísi jimpóri uákari ch'anámuani jakáankurhikuecha jinkóni. Ísi éska ná jaká eranakua, chá piásini kurhínta o Patricia arhíntaxati takukukatani.

22. Kará iúmu uantákua antánkutichani énka jukáka uantákuecha énka arhí'ka ampé énka úni jarhá'ka k'uíripuecha exé eránhakuani.

Ana **piaxat** enánti kópekuarhu.

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

Tanímu arhíntskua

Erókurhikuecha

Éskaksí k'uíripu, uátskuecha ka k'ératicha:

- ✿ Míteaka naní énka uantántskurhikata jaká, ka naní énka uéraka karákata.
- ✿ Mítintaka í "Siránta uantákua eiámperakua"; naní énka nira'ka erátsekua, uenákuecha ka mámaru jarhátí arhúkukatecha.
- ✿ Mítintaka ampé énka uékaka eiámpeni í karákata.
- ✿ Mítintaka siránta uantákua eiámperakua: naní énka únaka ka jurhítekua énka uéraka.
- ✿ Úinachaparini kuatápimuni arhíntani.
- ✿ Éska ná kuáni'ka arhíntaka uináchaparini sési uémuapani.
- ✿ Pakátperaaka ná énka uéraka karántskua karákateri.
- ✿ Exéaka antísi uétarhi'ki karárini jatsíni eiámperata.

- ✿ Exéaka karákata ka sési úntani.
- ✿ Ménteru úntaka karákata p'íkupantani eiámperakua ka no mó'takuni erátsikua.
- ✿ Erátsintaka marúakua ka úrakua jurhíatikuéri énka tatsíkua ukurhiaka.

1. Exé p'ítakatani ka uantántskorhe.

2. Uantántskorhe chíti pámpëricha jinkóni í k'urámarperatecha.

¿Uarhíticha ampé uxáki?

¿Uarhíticha ampéri arhí'ki éska arhíntani jakáksi?

¿Í jarhati siránteche ampé marhúa'ki arhíntani?

3. Exé í karákataní ka uantákuechani énkaksí sánteru k'érika ka turhípini.

Jueves 21 septiembre 2007 jimpó

LA VOZ

DE MICHOACÁN

LA VOZ DEL PUEBLO HECHA PERIÓDICO

Kúnkurhikuaru Uantákua Uémukuecheri Énkaksí Tsínchini Jaká.

Chúxatapanhaxati anchíkurhikuecha uantákuecheri éнка tsínchini jaká, támpenta'ka *Instituto Nacional de Lenguas Indígenas* (INALI), 62 uémukua uantákuecha énkaksí jaká í juchári k'éri iréta jimpó.

Uantániata éнка jimpó úkurhika í táncorhentskua

Jintéstiksí uantákua uémukuecha énkaksí tsínchini jaká ía ka énkaksí notéru xáni

uáneka ka jintéstiksí: Aguatelo 27 uantáricha, cochimi 34, kiliwa 36, lacandon 44, Ixil 77 uantáricha, imécha éнка sánteru uantánaka jintésti maya ka náhuatl.

Michoacán uantánasinti t'ámu uatákuecha otomí, mazahua, náhuatl ka p'urhépecha ixú í k'éri irétani jimpó pákarasinti 48 miiúkuaru.

Mónaritantasti: Gilberto Jerónimo Mateo

4. Mókunta k'urhámarperatecha ka uantánskuri chíti pámpirichani jinkóni.

¿Antíri arhíki éska maru uantákuecha sáneru k'érika ka sáneru turhípini?

¿Ampé arhíkuekasini uénakuecha ka arhúkuskatecha?

¿Ampé eiámpekua arhíkiri éska juáka í karáta?

5. Iási arhínta iámintu karákata énkari exépkia arhínta iátsitapani, anáxurhi énkari exéaka ma anháxurhitarakua kurhánkunta, k'urámarperatechani ka uantánta.

¿Ampé jurhítekua jimpó xarháraski í karákata?

¿Í karákatare náskiki eiámpekua énka sáneru marhúa'ka?

¿Éska ná uantáka karákata ampé tsínchixaki?

¿Náki uantákua uémukuecha tsínchexaki?

¿Namúni uémukuecha uantánasíni ixú Michoacáni ka náksi arhíkoreski?

6. Kará kuírutsikatecharu ampé énkakini kurháchini jaká.

¿Nécha uantáneaxaki éнка uantákua uémukuecha tsíncheni jaká?

¿Namúni uatákua uémukuecha uantánhasini juchári k'éri irétarhu?

---

7. Mókunta k'urámarperata ka uantánta pámpiricha jinkóni.

¿Ná jaxiski karákata énkari arhíntaka?

---

8. Éxe ka arhínta arhíkurhikua arhúkukatecheri í siránta uatákua eiámperakua.

Exéanta eiámperakua énka pa'ka siránta uantákua eiámperakua karákata ka kuntánta ma kuírunarhikua jimpó, éska ná kuáni'ka exé eránakua.

Uenhakua
karakateri

Arhikurhikua siranta
uantakua eiamparaku

Jurhítikua énka
karánaka
*Fecha en que se
escribió*

Ná arhíkoreski
énka mónharhi
tantaka
Editor de la nota

Jueves 21 septiembre 2007 jimpó

LA VOZ

DE MICHOACÁN

LA VOZ DEL PUEBLO HECHA PERIÓDICO

Kúnkurhikuaru Uantákua Uémukuecheri Énkaksī Tsínchini Jaká.

Chúxatapanhaxati anchíkurhikuecha uantákuecheri énka tsínchini jaká, támpenta'ka *Instituto Nacional de Lenguas Indígenas (INALI)*, 62 uémukua uantákuecha énkaksī jaká í juchári k'éri iréta jimpó.

Uantániata énka jimpó úkurhika í tánkorhentskua

Jintéstiksī uantákua uémukuecha énkaksī tsínchini jaká ia ka énkaksī notéru xáni

uáneka ka jintéstiksī: Aguatelo 27 uantáricha, cochimi 34, kiliwa 36, lacandon 44, Ixil 77 uantáricha, imécha énka sánteru uantánaka jintésti maya ka náhuatl.

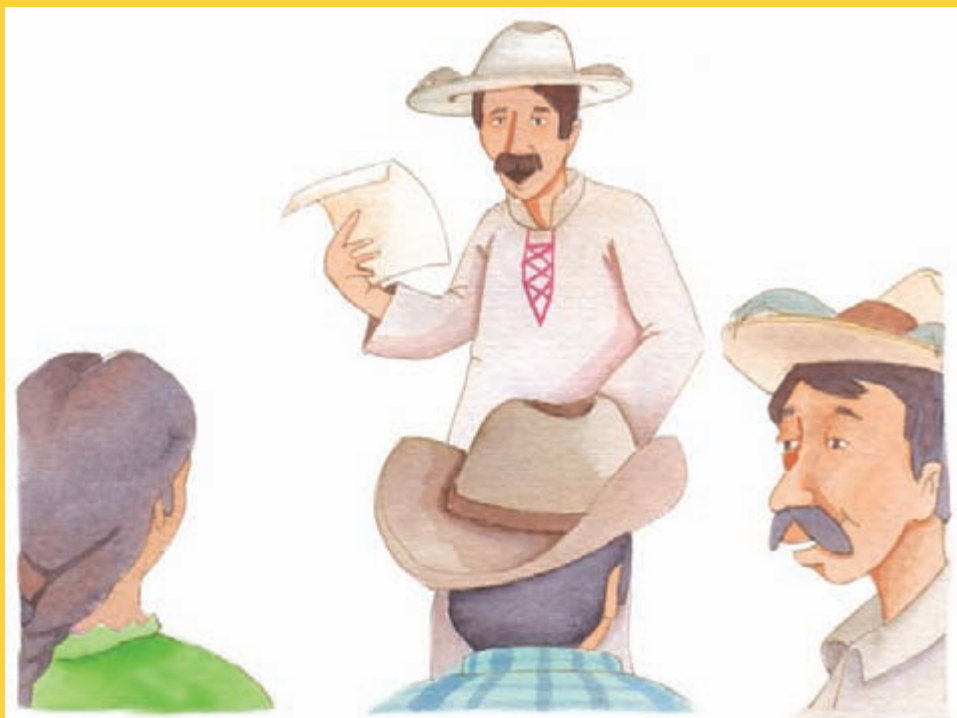
Michoacán uantánasinti t'ámu uatákuecha otomí, mazahua, náhuatl ka p'urhépecha ixú í k'éri irétani jimpó pákarasinti 48 miiúkuaru.

Mónaritantasti: Gilberto Jerónimo Mateo

Míanta:

Éska ma siránta uantákua eiámperakua jintésti ma karákata éнка eiámpe'ka imánka úkorheni jarhá'ka jurámukueri, túmineri, k'uíripuecheri, ch'anákueri, mímixekuecheri ka juchári irétecheri ka iámintu parhá'pini anápu ampé.

Ka í pásinti uénakua ka miiúkua jurhítikueri éнка karánaka, arhíkurikua íma éнка karáka, arhíkurikua siránta uantákua eiámperakueri o iméri éнка xárhataka ka ménchani jurhásinti p'ítakatecha jinkóni.

9. Arhínta uínhachaparini í karákata, sési uémuapani uantákuechani éskakini ná kurháchini jaká.

T'ámu jóskuecha

Juchíti míntsita mámaru ampé míantasinti. (tsípiparini)

T'ámu jóskuechani érankuaparini. (tsípiparini)

Énka ts'ima merémerénharhipa'ka. (tsípiparini)

I méntaruksi méntku ísi antároati. (tsípiparini)

Ka jí énkini núuaka méntku k'ámaroka.

(kómu p'íkuarhiraparini)

Ka no méni k'uanhátsiaka.

(kómu p'íkuarhiraparini)

Niráni, niráni, jínhatini níraxaka.

(kómu p'íkuarhiraparini)

Ióntki anápu úntskata.

**Uantánta pámpiricha ka jorhéntperi jinkóni antísi
no má'kuini jarhá t'ámu karákatecha énka uénha'ka
karákurhini éska í tsimáni énka kétsikua karákurhika.**

10. Jirínanta chíti tákukukatarhu “Uarhúkua ch'anákua” ka jankúrhinta arhíntani chíti k'umánchikuarhu, ísiri uáka arhíntani úinhachaparini jorhéntperakuarhu.

- a)** Jucháksini arhísinka éskari uénaka jantía'ku, arhíntani pínasku tátsekua uantánta ampé énkari kurhánkuntaka.
- b)** Jucháksini arhísinka éskari karáka uantákuechani énkari no kurhánkuantaka ísiri uáka jorhéntperini kurhámarhini ampé énka arhíkuekaka.
- c)** Jatsíku sési uémukua uantákuechani ísiri uáka sánteru sési kurhánkuntani.

Mítiskiri:

Éska sési uémukua o uiná'tsitakua énkari uantáka o arhíntaka ma karákata nakí énka uantákua jimpó jintéuaka sési uémukua kániku jukáparhasti jimpóka íma jimpó, uákaksí uénhiani juchári p'íkuanhikuechani o tsípekuechani k'uíripueri o íma énka karáka. Énkaksí no íntskuaka uinhá'tsitarakua éska ná kuani'ka uati tsíncheni o mó'takuni ampé énka arhíkueka'ka karári.

11. Exé p'ítakatani, arhínta ka mókunta kúrhamarperatechani.

Máru iréta púrhecha márhuatasinti uantákua etsákutarakua ka isí uni eiánkupeni ma ampé énka ukurheka.

¡Kurhánkuskiri énka úkurhika!

Eiánkusinkaksini í ampé énka ukurhinchaka táta Joaquín Hernández jini k'arhíri anantsi chanákuarhu.

¡Jo! Erókasinka eska sótku sési p'ikuarheraka achámasi.

¿Achámasicha ampéksi uxaki?

¿Achámasicha ampé jasi eiámperata arhíkiri éska kurhánkuka uantákua p'ikútarakuarhu?

¿Antíri arhíki éska kániku sési jarháska kurhántini uantákua p'ikútarakuani?

---

12. Arhínta eiámperakua énka kurhánkupka achámasicha uantákua p'íkutarakuarhu.

Eiámperakua Karakata

Tata Joaquinu Hernández Auírani anapuninha uakasí atasti jini Nahuatseni énka Tata San Luisiri k'uínchekua unhántani janhapka uitsíntekua. Vani k'uíripunha jarhaspti jima énka Tata Joaquinu japka, ka noksinha érokaspti uakasini énka tsánkuarapka onhatakuarhu uérati, ka Tata Joaquinu no janta'kuarhespti sipakuarheni, ka uakasinha siuankuarhu jukantsímaspti ka chuchuxukuarhunha incháxurhataspti siuankua. Tata Joaquinunha panháspti tsináperini jinkóni, ka.

Jinína jauati maru jurhíatikua énka jampéri sáni sési p'ikuárheraka.

Arini ampé uantántasti Tata Nacho Márquez

13. Uantántskurhi k'urhámarperatechani ka kara mókuskuechani.

¿Ampé jasi siránta jintéski?

¿Ampé jasi eiámperakua jurhasinki?

¿Na ukata jarhasi eiámperakua karákata?

Uantántskuri ka kará, ma karákata eiámperakua énkari uétarhinchaka axáni uantákua etsakutarakuarhu.

Míanta:

Éska eiámperakua karákata jintésti énka uantánantka jímíni uantákua etsakutarakuarhu o eranharhitarakuarhu ka erokurhikua jintésti eiámpeni imanka ukurhini jarhaka iapuru irétecharhu.

Ampé énka paka ma siránta eiámperakua karákata:

¿**Ampé?** Íma énka k'amataka ukurhini.

¿**Ne?** K'uíripu, manakurhiri o urakua énka jíakani ímeri ampé uantánani jarhaka.

¿**Kaní?** Jurhítikua énka ukurhi'ka.

¿**Na?** Éska na ukurhika.

¿**Naní?** Irétarhu énka ukurhi'ka.

¿**Antí?** Ampé jimpó énka úkurhi'ka.

14. Arhínta eiámparakua karákata mítinta uantákuechani ka kuíruskua na éнка kuani'ka.

Nani ukurhiski
k'uinchikua

Miiukua en
kananaka

Arhikurhikua
eiamperakueri

Eiámperakua Karakata

Tata Joaquín Hernández Auírani anapuninha uakasi atasti jini Nahuatseni éнка Tata San Luisiri k'uínchekua unhántani janhapka uitsíntekua. Vani k'uíripunha jarhaspti jima éнка Tata Joaquínu japka, ka noksinha érokaspti uakasini éнка tsánkuearapka onhatakuarhu uérati, ka Tata Joaquínu no janta'kuarhespti sipakuarheni, ka uakasinha siuankuarhu jukantsímaspti ka chuchuxukuarhunha incháxurhataspti siuankua. Tata Joaquínunha panháspti tsináperini jinkóni, ka.

Jinína jauati maru jurhiatikua éнка jampéri sáni sési p'ikuárheraka.

Arini ampé uantántasti Tata Nacho Márquez

Ampe ukurhinchaski Tata Joaquínu.

Ne eiampeski.

15. Erátse énka t'ú uekápirinka axáni ma eiámperakua karákata uantákua etsákutarakuarhu, jarhóatakurhi i k'urhamarperatecha jinkóni.

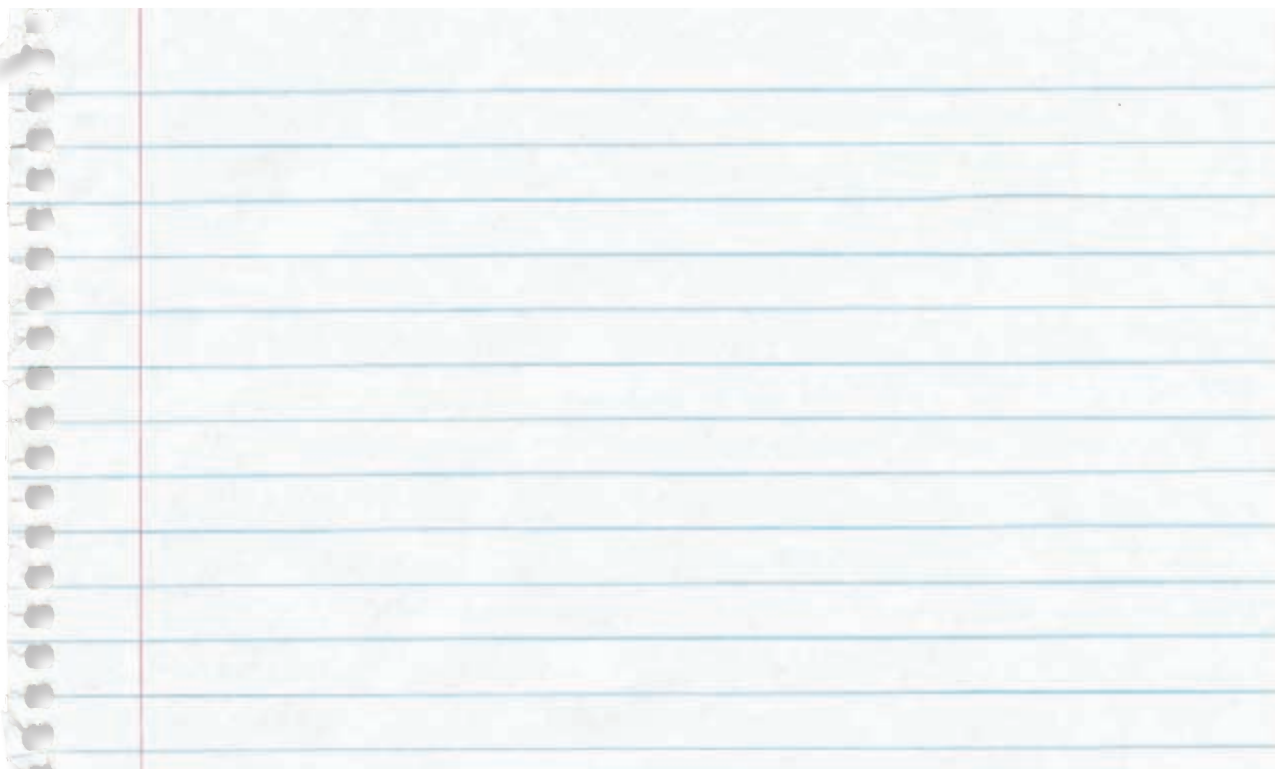
¿Ampé uantápirini chíti eiámperakua karákata?

¿Neni o nechani eiáнкуani jápirini?

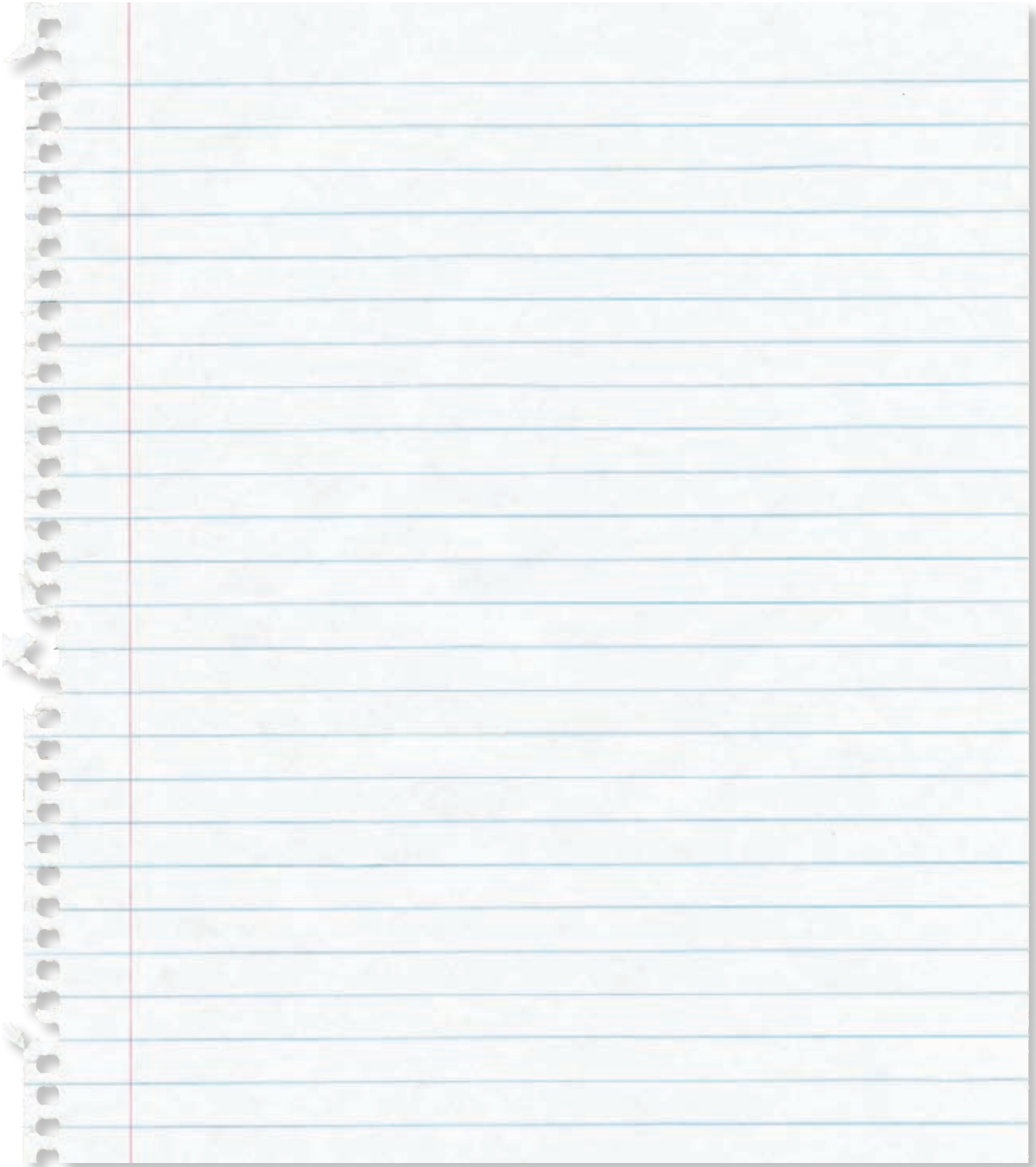
¿Ampé eiámperakua énka sáneru marhúa'ka karápirinti?

¿Naniri axápirini í eiámperakua karákata ka isí iámentuecha miténi?

Kará ixú ma karákata eiámpekuani, énkare ampé no u'ka, kurháku jorhéntperini éskakini jarhóataka.

16. Intsku chíti pámpirini eiámperakua karákata kurháku éska arhíntaka ka éskakini arhíaka sési karákata jarháski énka no isika mentáteru karánta sési.

17. Kuntánta karákatechani ma kuírunharikua jimpó éska na k'uaní'ka siránta uantákua eiámperakua ka eiámperakua karákata.

Siránta uantkua
eiámperakua

Karákata
eiámperakua

Jintésti ma karákata úkorhekuecheri ka marhúasinti eiámpeni imánka úkorheni jarhá'ka jurámukueri, tumíneri, k'uíripuecheri, ch'anakueri, mimixikuecheri ka juchari iretecheri ka iamintu parhakupini anapu ampe.

Jintésti ma eiámperata éнка uantánantka jimini uantákua etsákutarakuarhu o eranhárhitarakuarhu ka erokurhikua jintésti eiámpeni ímanka úkurhini jarha'ka irétecharhu.

Pasinti uenakua ka miiukua jurhítikueri éнка karánaka ka arhíkurhikua ímaeri éнка karáka.

Jintésti eiámperata sóntku ka sánitu éнка ampé ma úkurhini jarhá'ka.

18. Arhínta ka karánta ampé jurhíatíkua jimpó jarháski uantákuecha ékaksi kuératani jaka, íchani urapariani ékaksi karákata jaka, chuxapa éranakuani.

Tsintekua	Iasi	Pauáni
Ch'anáxapka	Ch'anáxaka	Ch'anáaka
	Tarhéxaka	
K'uíspka		
		Úarhaaka
	Píaxaka	
Anchékorespka		

Mítiskiri:

Éska p'urhepecha jimpó jarháska jurhíatíkuecha ka jintéstiksí uítsintikua, íasí ka paúani ka ícha jimpóksí uaka arhíani ukuechani éskari na exékia uenhani jamani.

19. Exé ka arhínta uantákuechani énkaksí karákata jaka ketsíkua p'ítakatecharhu.

Uiriaaka

T'íreaaka

Ch'anaaka

Arhintaaka

Karáaka

Píreaaka

Úarhaaka

K'uíaka

Mítiskiri:

Éska inté ampé énka notki ukorheni jaka jintésti énka tatsíkua ukurhiaka ka uetarhisinti k'uíripu ka úkua ka inte isi úni ukurhini.

Ka ampúakare mitentani jim'poka pasinti ma a intekeni ari'ka eska not'i ukoresinka ampe ma.

20. Kará uantákua énka kuératani jaka isí éska na jaka eranhákua.

Xanharaaka

Tsipia_____

K'arhata_____

Jupa_____

Itsima_____

Pirea_____

Itsuta_____

P'ita_____

P'íkua_____

Patsa_____

T'irea_____

Kara_____

21. Arhínta ka eraku ma uantákua ka karánta éska na k'uani'ka jimini énka kuératani jaka.

Xanharaati	T'ireati	Tsankuaraaka	Karaaka
Iuiaka	Tarheaka	Jupaaka	K'arhataaka

Juatarhu _____ uachechani junkuni.

Pauani tioso terhunukua _____.

P'ichpiri jinkoni _____.

Sintari jimpó _____.

Terupekuarhu _____.

Ji _____ ma uatakua jura'kukua.

Naanti _____.

Jinkonikua _____.

22. Kará kuímu uantákuechani jimini kuírunharhikuarhu énkaksi arhíaka ukuechani énkari tatsikua uaka.

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. _____

Siránta chuxatapakueri Arhíntani ka karáni. P’urhe jimpó

Arhíkurhikua k’uiripu k’eriri

Jakankurhikua tatemperi   Jakankurhikua nantemperi   Arhíkurhikua (echa)

*Kuirúnarhiku i jasi ma ✓ jimpó arhítskuechani enkaksi
k’amakurhika arhúkukatecharu.*

RFE o CURP

Ma arhúkukata

- Mítintasinki mámaru jarhati karákatechani énka exékia ma arhúkukatarhu. ☐
- Mítintasinki eiámperakua énka jurha’ka karákatecharhu énka exékia. ☐
- Kurhankuntasini karákatechani énka arhíntaka ma arhúkukatarhu. ☐
- Mítiantasinki eska na kaskukata jaka karákata énka exékia karákatecharhu. ☐

Uantantasinka eska sési antánkutaska i arhúkukatani

Miukua jurhiatikueri, kutsu ka uéxurhini _____

Arhíkurhikua ka kuirúnarhikua jorhéntperiri

Tsimáni arhúkukata

- Mítintasinki kani, naní ka ampé marhúasini karákatecha énka exékia i arhúkukatarhu. ☐
- Karásini eiámperakua énka uaka pani karákatecha énka exékia arhúkukatarhu. ☐
- Mítintasinki eiámperakua énka jurha’ka karákatecharhu. ☐
- Mítintasinki eska na kaskukata jaka karákata énka exékia arhúkukatarhu. ☐

Uantantasinka eska sési antánkutaska i arhúkukatani

Miukua jurhiatikueri, kutsu ka uéxurhini _____

Arhíkurhikua ka kuirúnarhikua jorhéntperiri

Siránta chuxatapakueri Arhíntani ka karáni. P'urhe jimpó

Jantiaku k'urhamarhikua

¿Ampé jorhénkurhiski?

<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>

¿Amperini marhúachia?

<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>

_____

Kuirúnarhikua k'uiripu k'erini

Eiámperakuecha

Miukua énka unaka k'urhamarpirata _____

Nani énka unaka k'urhamarpirata

_____

Arhíkurhikua ka kuirúnarhikua k'urhamarpirini